

Република Македонија
Министерство за труд и социјална политика

РАН ДЕТСКИ РАЗВОЈ

**СТАНДАРДИ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ
КАЈ ДЕЦА ОД 0 ДО 6 ГОДИНИ**

РАН ДЕТСКИ РАЗВОЈ

СТАНДАРДИ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ КАЈ ДЕЦА ОД 0 ДО 6 ГОДИНИ

Издава:

Министерство за труд и социјална политика

Автори:

Лена Дамовска, Флорина Шеху, Надица Јанева,
Симона Плачевска, Љиљана Самарџиска Панова

Дизајн и печатење:

КОМА

Тираж: 300

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека
„Св. Климент Охридски“ , Скопје

159.922.736.3
373.2

СТАНДАРДИ за рано учење и развој кај децата од 0 - 6 години
/ Лена Дамовска ... [и др.] . - Скопје : Министерство за труд
и социјална политика, 2009. - 88 стр. : 30 см

ISBN 978-9989-2263-5-9

1. Дамовска, Лена [автор]
а) Развојна психологија - Предучилишни деца
б) Предучилишно воспитание и образование
COBISS.MK - ID 76475914

Стандардите за рано учење и развој се изработени со техничка и финансиска поддршка на УНИЦЕФ

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР.....	5
ВОВЕД.....	7
ПРОЦЕС НА ИЗГОТВУВАЊЕ НА СТАНДАРДИТЕ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ ВО Р.МАКЕДОНИЈА.....	8
ВОДЕЧКИ ПРИНЦИПИ И ВРЕДНОСТИ ПРИ РАЗВОЈ НА СТАНДАРДИТЕ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ КАЈ ДЕЦАТА ВО Р. МАКЕДОНИЈА.....	9
ДОМЕНИ НА РАЗВОЈ И ДИСТРИБУЦИЈА НА ВОЗРАСНИ ГРУПИ ОПФАТЕНИ СО СТАНДАРДИТЕ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ.....	10
ДЕФИНИЦИЈА НА ТЕРМИНИ.....	11
ЗДРАВЈЕ И МОТОРЕН РАЗВОЈ.....	13
СОЦИОЕМОЦИОНАЛЕН РАЗВОЈ.....	27
ПРИСТАП КОН УЧЕЊЕ.....	42
ЈАЗИК, КОМУНИКАЦИЈА И РАЗВОЈ НА ПИСМЕНОСТ.....	48
КОГНИТИВЕН РАЗВОЈ И СТЕКНУВАЊЕ НА ОПШТИ ЗНАЕЊА.....	60
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА.....	82

ПРЕДГОВОР

ПРЕДГОВОР

Почитувани,

Стандардите за рано учење и развој се резултат на севкупните настојувања на Владата на Република Македонија, односно на Министерство за труд и социјална политика, да го подобри квалитетот на раното учење кај децата на возраст од 0 до 6 години во Република Македонија.

Стандардите за рано учење и развој за децата од најмалата возраст се подготвени со поддршка на УНИЦЕФ како одговор на често поставуваното прашање на голем број на родители, воспитувачи и други стручни лица, кои

работат со најмалата популација заради поттикнување на раното учење и развој кај малите деца:

„Што децата на одредена возраст во периодот од 0 до 6 години треба да знаат и можат да направат?“

Во таа смисла, искрено се надевам дека овој документ ќе ви помогне на сите, подобро да разберете и да изградите реални очекувања од децата во однос на тоа што тие можат да постигнат и како вие можете најдобро да го поттикнете нивниот развој и рано учење.

Овие стандарди тргнуваат од претпоставката дека учењето во текот на раното детство е основа за успех во текот на целото понатамошно живеење, вклучувајќи го и образованието како важен сегмент на животот и затоа на сите деца треба да им се даде еднаква можност за успешен старт во животот. Документот ќе помогне во креирањето на соодветен социјален амбиент и мобилизирање на сите оние кои имаат улога во развојот и учењето на малите деца да обезбедат навремено започнување на процесот на учење, а при тоа земајќи ги во предвид индивидуалните потреби на секое дете и разликите на средината од која потекнуваат.

Токму затоа, Стандардите треба да се користат флексибилно, односно да го поддржуваат индивидуалниот развој на секое дете без разлика на способностите, етничката и културолошка припадност и социо-економскиот статус. Истите треба да се користат во најразлични средини: во семејството, во заедницата, во детските градинки, здравствените установи, неформалните центри за ран детски развој, дневните центри, итн.

Затоа се очекува во текот на нивното имплентирање да се подобри и зголеми ефикасноста во соработката помеѓу различните сектори, со цел зајакнување на капацитети на сите установи кои учествуваат во унапредување на раното учење и раниот детски развој, но секако и соработката со граѓанскиот сектор.

Се надевам дека овој документ ќе им биде од голема корист на сите родители и стручни лица со мандат за унапредувањето и стимулацијата на раното учење и развој кај малите деца. Во исто време, ве охрабрувам да ја поделите оваа информација со сите воспитувачи, учители, родители кои ги познавате. Сите заедно можеме да им помогнеме на нашите деца да успеат во процесот на образованието, како и во животот воопшто.

Министер,
Цељаљ Бајрами

ВОВЕД

ВОВЕД

Севкупниот политичко-општествен амбиент, за промоција на раниот детски развој во Р. Македонија, се базира на меѓународната рамка која е содржана во Конвенцијата за заштита на правата на децата, како и постоечката национална законска и политичка рамка.

Во Националниот развоен план 2008 - 2013, Република Македонија, во рамките на подобро образование за сите, го вгради и раниот детски развој насочен кон децата од предучилишна возраст. За да може да се следи развојот на децата од предучилишна возраст се зацрта и донесувањето и имплементацијата на Стандардите за рано учење и развој кај оваа возрастна група.

Владата на Република Македонија, во рамки на Стратегијата за демографски развој на Република Македонија 2008 – 2015, зацрта преземање на соодветни мерки и активности особено во делот на проширување на мрежата на детските градинки, со цел за подеднаква достапност за сите деца, особено за децата од руралните или помалку развиените општини, но во исто време и мерки за зголемување на опфатот на децата од предучилишна возраст.

Институционалната поддршка за раниот детски развој во Р. Македонија ја презема Министерството за труд и социјална политика и Министерството за образование и наука.

Националното законодавство (Закон за заштита на децата) во Р. Македонија го дефинира раниот детски развој како предучилишно образование кое опфаќа, покрај мерки за згрижување на децата, мерки и активности за промоција на здравјето и унапредување на интелектуален, емоционален, физички и социјален развој. Згрижувањето и воспитувањето на децата од предучилишна возраст се спроведува во детските градинки, а за децата коишто не се опфатени во овие установи, предвидени се можности за организирање на други скратени вонинституционални форми. („Службен весник на РМ“ 98/2000)

Во иднина, покрај формите на целодневно згрижување на децата во постоечките градинки, треба да се промовираат и кратки форми на опфат, во зависност од потребите, можностите и интересите на локалната заедница.

Во Националната програма за развој на образованието на Р. Македонија, 2005-2015 година, се истакнува дека: „Раниот дејски развој ќе претставува еден од приоритетите на Владата на Република Македонија, а помошта од грѓанските сектор во реализација на оваа цел ќе биде драгоцена“.

Сегашната состојба во предучилишното образование укажува на ограничена мрежа и недоволен опфат на децата (само околу 15% од децата на возраст до 6 години се опфатени со некоја форма на предучилишно образование).

Со процесот на децентрализација, во наредниот период, се очекува одговорноста од областа на раниот детски развој да ја преземат единиците на локалната самоуправа. Пренесувањето на надлежностите од централно на локално ниво треба да ја подигне свеста на локалните власти за максимално искористување на постојните капацитети (инфраструктурни и кадровски), со цел локалната заедница да биде столб во реализирање на воспитно-образовниот процес кај децата од предучилишна возраст.

Националната програма за развој на образованието на Р. Македонија 2005-2015 година, се фокусира и на обезбедување контрола на квалитетот на образовниот процес преку Министерството за образование и наука кое презема мерки за перманентно обезбедување на контрола на квалитетот на образовниот систем во Р. Македонија.

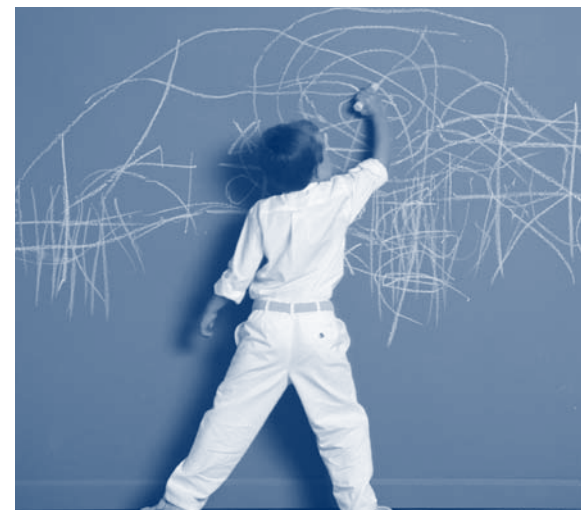
Мерењето на квалитетот на предучилишното воспитание и образование во Република Македонија е директно условено од развивање на Стандарди за рано учење и развој кај децата, како и нивна доследна имплементација.

Стандардите за рано учење и развој ги презентираат очекувањата коишто треба да ги достигнат децата од предучилишна возраст во разни домени на развој (моторен развој, социоемоционален развој, когнитивен развој итн.).

Овие стандарди можат да се применуваат во сите околности каде што се згрижуваат, воспитуваат и образуваат децата од 0-6 години (во семејството, во детските градинки, во детските центри за рекреација, како и разни неформални облици на згрижување и воспитување на децата).

Во документот стандардите се презентирани по развојни домени, но потребно е да се нагласи дека развојниот процес и учењето кај малите деца не се одвива изолирано, туку се одвива континуирано, преку сите домени.

Развојните домени се меѓусебно поврзани, а децата учат со надградување на веќе постоечките знаења низ сите домени.

ПРОЦЕС НА ИЗГОТВУВАЊЕ НА СТАНДАРДИТЕ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ ВО Р. МАКЕДОНИЈА

Во Р. Македонија, процесот на изготвување на Стандардите за рано учење и развој започна во 2006 година на иницијатива на УНИЦЕФ канцеларијата - Скопје во рамките на соработката со Министерството за труд и социјална политика. Примарната цел на оваа иницијатива беше да се развие сет на национално прифатливи стандарди за рано учење и развој кои фокусираат на позитивни излезни резултати во холистичкиот развој кај децата од 0 до 6 години.

Процесот се одвиваше во неколку фази.

1. Носење на иницијална одлука за развој на Стандарди за рано учење и развој

Во рамките на оваа фаза се спроведе 5 дневна ориентациона работилница со интерсекторско учество на претставници од повеќе клучни сектори, како и експерти од доменот на раниот детски развој. Работилницата беше раководена од меѓународен експерт. Во рамките на оваа работилница, учесниците ги дефинираа клучните вредности и водечките принципи на документот во контекст на националниот систем на раното учење и развој кај децата, како и развојните домени и возрасни групи кои ќе бидат опфатени во документот.

2. Развивање на работна верзија на Стандарди за рано учење и развој

Изготвувањето на работната верзија на Стандардите за рано учење и развој беше спроведена од страна на национална експертска работна група назначена од Министерството за труд и социјална политика.

Дефинирањето и развојот на стандардите е инклузивен процес, бара тимска работа и консензус во рамките на целата заедница која е поврзана со раното детство, вклучувајќи ги и родителите.

Работната група, според преопраките на меѓународниот експерт, го започна овој процес со преглед на меѓународна литература во доменот на стандардите за ран детски развој, како и литературата која ги презентира современите научни концепти за детскиот развој. Поедини членови од работната група во процесот на развојот на документот работеа во рамките на домен - специфични подрачја во зависност од нивната професионална експертиза.

Првата работна верзија на документот беше изготвена во период од 6 месеци.

3. Меѓународна експертиза на работната верзија на документот

Во оваа фаза, работната верзија на документот беше прегледана од страна на меѓународни експерти и иницијално беше оценет како солидна основа за изготвување на финалната верзија на документот. Во исто време беа доствени и одрдени препораки врз основа на кои се изврши ревизијата на иницијалниот документ од страна на националната експертска група.

Ревизијата на иницијалниот документ се фокусираше на следните сегменти:

- а. Отстранување на слични или исти стандарди во повеќе развојни домени
- б. Спојување на слични стандарди во одрдени развојни домени, особено во доменот –когнитивен развој
- в. Преформулација на некои индикатори со цел обезбедување на конзистентност и хронолошки континуитет на стандардот во рамките на целиот возрасен интервал
- г. Јазични интервенции во активностите за учење и нивно конкретизирање со цел да се обезбеди комплементарност со самиот индикатор во стандардната рамка

Меѓународната експертиза и ревизијата на иницијалниот документ претходеше на изготвувањето на финалната предвалидациона верзија на Документот во тек на следните 4-6 месеци.

4. Валидација на Стандардите за рано учење и развој

Процесот на валидација на Стандардите за рано учење и развој, претставува дел од сеопфатната препорачана методологија на изработка и имплементација на Стандардите за рано учење и развој во пракса.

Иако документот се изготви врз основа на научниот концепт на детскиот развој и експертската на локални и меѓународни експерти, валидацијата претставува процес со кој се оценува прецизноста и актуелната рефлексија на она што децата можат и знаат да го направат во одреден локален контекст во државата. Валидацијата води до понатамошно усовршување и појаснување на целокупниот документ во рамките на претходно договорената стандардна рамка.

Методологијата на валидациониот процес се спроведе во 2 фази:

- а. Валидација на содржината на стандардите - со која се оценува, преку научна методологија, обемот со кој Стандардите за рано учење и развој се рефлексија на националните вредности и принципи за раниот детски развој и колку се тие во согласност со научниот концепт за детскиот развој.

- б. Возрасна валидација – со која се обезбедуваат квантитативни докази за возрастното совпаѓање на индикаторите кои манифестираат она што детето треба да знае и може да направи во одредена возраст.

И двете методологии се засноваат на теренско анкетно истражување и обсервирање на децата од соодветната возраст. Во валидациониот процес, партиципаторна улога имаа и родителите. Активностите на валидациониот процес се одвиваа во рамките на 12 месеци.

5. Изготвување на пост валидациона финална верзија на Стандардите за рано учење и развој кај деца од 0 до 6 години.

На крајот на 2008 година, се направи последната ревизија на Стандардите за рано учење и развој врз основа на наодите од валидацијата на возраста и е составен дел на овој документ.

ВОДЕЧКИ ПРИНЦИПИ И ВРЕДНОСТИ ПРИ РАЗВОЈ НА СТАНДАРДИТЕ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ КАЈ ДЕЦАТА ВО Р. МАКЕДОНИЈА

Социјалната, културната, физичката и интелектуалната добросостојба на граѓаните на Р. Македонија, преставуваат генерална вредност на која се потпира Националната програма за развој на образованието.

Во рамките на раниот детски развој, обезбедување на стимулативна и безбедна средина за квалитетно рано учење е претпоставка за постигнување на понатамошен успех во рамките на образовниот процес кај секое дете.

Процесот на развојот на Стандардите за рано учење и развој, кај децата од 0 до 6 години, е воден од следните принципи:

1. На сите деца, без разлика на полот, етничката и религиозната припадност, социоекономските и културолошките разлики, како и различните здравствени и посебни потреби, треба да им се овозможи влез во образовниот систем;
2. Сите деца можат да учат. Тие заслужуваат високи очекувања во нивните достигнувања во процесот на учењето, а се во согласност со нивната возраст и социокултуролошките карактеристики;
3. Децата најдобро учат преку играта. Во процесот на учењето, играта се прифаќа како инструмент за учење;
4. Средината во којашто децата учат ја поттикнува љубопитноста и е во согласност со нивните физички и емотивни потреби, со цел да се чувствуваат безбедно;
5. Развојот на учењето кај децата е целосно условено од квалитетни воспитувачи кои се заинтересирани за сопствено континуирано професионално унапредување, развој и соработка со децата и нивните родители;
6. Почитување на персоналитетот и индивидуалните специфичности, потреби, интереси и можности на секое дете, вклучувајќи ги и децата со посебни потреби, како и децата од сите социоекономски и етнички средини;
7. Содржините на стандардите ги опфаќаат сите домени од развојот на детската личност, без фаворизирање на поедини домени. Холистичкиот пристап во развојот на стандардите е основа за нивно подготвување, со оглед на тоа дека детето го осознава светот како целина;
8. Заедничкото делување на семејството и заедницата, во поттикнување на развој на рано учење кај децата;
9. Сите деца имаат потенцијал да постигнат најголем дел од очекуваните стандарди во одредена возраст, со соодветна поддршка, инструкции и стимулација на развојот на раното учење;

Очекувани вредности коишто децата треба да ги поседуваат при достигнување на Стандардите за рано учење и развој во Р. Македонија се: независност, креативност, иницијативност, одговорност кон себе и кон околината, прифаќање и почитување на различните од себе, толерантно однесување и солидарност, како и почит кон заедницата и државата во целост.

ДОМЕНИ НА РАЗВОЈ И ДИСТРИБУЦИЈА НА ВОЗРАСНИ ГРУПИ ОПФАТЕНИ СО СТАНДАРДИТЕ ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ

Децата се развиваат холистички. Не постојат приоритетни домени во детскиот развој. Почитувајќи го холистичкиот пристап во воспитно-образовниот процес и избегнувајќи ја тенденцијата да се фаворизираат одредени домени во развојот на детската личност, во изготвувањето на стандардите за ран детски развој во Р. Македонија, внимание се посветува на следниве домени:

- ▶ Физичко здравје и моторен развој;
- ▶ Социоемоционален развој;
- ▶ Развој на пристап кон учење;
- ▶ Развој на јазикот, описменување и комуникација;
- ▶ Когнитивен развој и стекнување на општи знаења.

Во голема мерка, развојот кај малите деца се остварува комплементарно, преку поврзани развојни домени, така што прогресот кој го прави детето во еден домен има силно влијание врз развојот и прогресот кој го прави детето во друг развоен домен.

Комплементарната поврзаност и меѓусебна условеност на сите домени го наложува холистичкиот, како единствен пристап во развојот на стандардите за рано учење и развој во Р. Македонија.

Стандардите се очекувања за она што децата треба да го знаат и можат да го направат на одредена возраст. Секое очекување е неразделно поврзано со возраста. Стандардите за рано учење и развој во Р. Македонија се однесуваат на возрастниот интервал од 0-6 години (или од 0-72 месеци), поделени во следниве возрастни групи:

- ▶ 0-2 години (0-6 месеци, 6-18 месеци и 18-24 месеци);
- ▶ 2-3 години (24-36 месеци);
- ▶ 3-4 години (36-48 месеци);
- ▶ 4-6 години (48-60 месеци, 60 -72 месеци).

Поделбата на возрастните групи е детерминирана од законската регулатива, врз основа на која се организира работата на детските градинки и поделбата на децата во групи.

ДЕФИНИЦИЈА НА ТЕРМИНИ

Развојни домени

Развојните домени се дефинираат како различни аспекти на развојот на детската личност, иако малите деца се развиваат холистички и посебните развојни домени се меѓусебно поврзани.

Врз основа на голем број истражувања, димензијата на детскиот развој и учењето е поделена во 5 основни домени и тоа:

1. Физичко здравје и моторен развој;
2. Социоемоционален развој;
3. Развој на пристап кон учење;
4. Развој на јазикот, описменување и комуникација;
5. Когнитивен развој и стекнување на општи знаења.

Со дефинирање на домените, укажуваме што сакаме да вреднуваме и какви сакаме да бидат нашите деца и нашата заедница.

Во рамките на секој посебен домен може да се разгледуваат и субдомени, кои се однесуваат на некоја развојна специфичност во рамките на секој домен (на пр. „груб моторен развој“, како субдомен во рамките на доменот – „Физичко здравје и моторен развој“).

Стандард

Изјава за **нашите очекувања** што децата треба да знаат и умеат да направат во текот на нивниот развој на одредена возраст.

Тоа се генерални вештини, однесувања и концепти кои децата ги развиваат во рамките на секој развоен домен.

Стандардите за рано учење и развој се однесуваат на она што децата треба и можат да го направат на одредена возраст.

Индикатор

Видлива и мерлива манифестација на она што детето го прави. Индикаторот е секогаш поврзан со стандардот. Тоа е компонента на секој стандард, која покажува што детето треба да научи да прави за да го достигне стандардот. Во рамките на еден стандард може да има поголем број индикатори.

Активности за учење

Стратегии во вид на разни активности коишто возрасните ги користат со детето дома или во градинка, со цел да го забрзаат и поттикнат достигнувањето на индикаторот. Овие активности се насочени кон исполнување на индикаторот и, во најголем дел, претставуваат интеракција на возрасните со децата, со цел да го поттикнат нивниот развој во процесот на учење.

ЗДРАВЈЕ И МОТОРЕН РАЗВОЈ

Здравјето и добросостојбата на децата се клучни фактори во процесот на растењето и развојот, којшто се одвива во текот на раниот период од животот. Растот и развојот кај децата е паралелен и комплементарен процес. Но, сепак, растот се однесува на зголемување на тежината и висината, како и промена на големината на телото. Наспроти тоа, развојот се однесува на промените што настануваат во степенот на комплексноста во извршување на одредени функции и стекнување на одредени вештини, каде што постепено се оди од поедноставни до посложени промени во учењето и совладувањето нови вештини во движење на телото, во одржување на рамнотежата, во воспоставување контрола на делови од телото, како и зајакнување на сензомоторната координација.

Иако моделите на промените што настануваат во текот на растењето, во принцип, се исти кај сите деца, степенот на промените се тие што покажуваат значајна индивидуална варијабилност.¹²

Клучниите вредности коишто се очекуваат од децата на возраст од 0-6 години и се основа за дефинирање на стандардите за рано учење и развој во доменот „Физичко здравје и моторен развој“ се:

- ▶ Физичка компетентност и добра физичка кондиција, која обезбедува висок степен на подготвеност за одење во училиште и активно учество во процесот на учење;
- ▶ Активно учество на децата во животната околина која ги опкружува;
- ▶ Способност за примена на здрави и безбедни практики во секојдневните активности.

Доброто физичко здравје им дава на децата енергија и издржливост активно да учествуваат во процесот на учењето. Избалансиран моторен развој е поврзан и директно влијае и врз останатите развојни домени, како што е развојот на говорот, когнитивниот развој, социјалната компетенција и емоционалниот развој.¹³ (на пр. бебињата, кога учат да лазат или одат, ја зголемуваат својата можност да го истражуваат просторот, а со тоа го поттикнуваат и нивниот когнитивен развој).

Начинот на кој децата ја развиваат својата способност да седат, одат или да ги користат сетилата влијае врз тоа како го доживуваат просторот во кој се движат, како ја осознаваат околината или како ракуваат со моливот или четката за цртање.

Моторниот развој кај децата се одвива врз основа на три принципи:

- ▶ Цефало-каудален принцип – контролата врз мускулите започнува од горните делови на телото кон долните (бебето прво започнува да ги контролира мускулите коишто ја одржуваат рамнотежата на главата, додека контролата на мускулите, кои учествуваат во одењето, се воспоставува најдоцна);

- ▶ Проксимо-дистален принцип – контролата на мускулите започнува кај оние мускули кои се поблиску до централните порции на телото (контролата на мускулите коишто го вртат вратот и главата се воспоставува порано, во однос на мускулите со кои детето фаќа и собира одредени предмети);
- ▶ Принцип на прогресивно усовршување на финиот и грубиот моторен развој, почнувајќи од поедноставни кон покомплексни движења.

Развојниот процес кај децата, во рамките на доменот „Физичко здравје и моторен развој“, се одвива преку следните субдомени:

I. СУБДОМЕН - Груб моторен развој со кој децата се движат во просторот и воспоставуваат контрола на рамнотежата и координацијата на делови од телото при одење, трчање, скокање, качување по скали. Во овој субдомен се разгледуваат следните стандарди:

Стандард 1: Детето може да ја одржува рамнотежата на телото;

Стандард 2: Детето може да ги контролира деловите од телото;

Стандард 3: Детето може да се движи координирано, со цел;

Стандард 4: Детето е свесно за своето тело во однос на постоење други подвижни и неподвижни објекти.

II. СУБДОМЕН - Фин моторен развој со кој децата постепено стекнуваат вештини како да ги користат дланките и прстите во изведување на прецизни моторни активности (фаќање, пишување, закопчување, отворање, затворање, сечење). Во овој субдомен се разгледуваат следните стандарди:

Стандард 1: Детето може да воспостави контрола на движењата на дланките и прстите;

Стандард 2: Детето може да ракува со играчки и разни предмети за општа употреба.

III. СУБДОМЕН - Здравно и безбедно однесување со кое децата започнуваат да разбираат како дневните активности и безбедните практики влијаат врз целокупното здравје. Во овој субдомен се разгледуваат следните стандарди:

Стандард 1: Детето презема активности поврзани со лична нега и хигиена;

Стандард 2: Детето може да препознае штетни и опасни ситуации.

IV. СУБДОМЕН - Сензомоторен развој со кој децата го запознаваат светот околу нив, при што клучен аспект на овој субдомен е воспоставување на координација очи-раце, преку следниот стандард:

Стандард 1: Детето може да ги користи своите сетила (вид, слух, допир, мирис, вкус) за регулирање на движењето.

I. СУБДОМЕН - Груб моторен развој

Стандард 1: Детето може да ја одржува рамнотежата на телото

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето ја држи главата исправено.</p> <p><i>Придржувајте го бебето под мишка, во исправена положба.</i></p>	<p>1. Детето седи на столица, исправено, без придржување.</p> <p><i>Седнете го детето на столица и зборувајте му со лицејто свршено кон него.</i></p>	<p>1. Детето се качува и симнува од кревет самостојно.</p> <p><i>Охрабрете го детето да земе предмет или играчка со качување и симнување од креветот.</i></p>	<p>1. Детето оди на прсти на кратко растојание.</p> <p><i>Охрабрете го детето да најдрави неколку чекори на прсти, без да загуби рамнотежа.</i></p>	<p>1. Детето одржува рамнотежа при трчање.</p> <p><i>Вклучете го детето во најпреварувачки игри во трчање.</i></p>	<p>1. Детето трча стабилно и брзо, со ретки падови.</p> <p><i>Обезбедете услови за комплексна физичка активност со трчање, одење, скокање, качување.</i></p>
<p>2. Детето ја подига главата и градите додека лежи на стомак.</p> <p><i>Легнете го бебето на стомак и пошшикнете го да ги подигне градите и главата од подлогата.</i></p>	<p>2. Детето лази на раце и колена кон сакан предмет.</p> <p><i>Охрабрете го детето да се придвижи со лазење кон омилената играчка;</i></p> <p><i>Обезбедете доволно простор за брзо лазење.</i></p>	<p>2. Детето во исправена положба фрла топка над главата без паѓање.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ви ја подаде топка со фрлање преку глава.</i></p>	<p>2. Детето скока на една нога напред.</p> <p><i>Охрабрете го детето да прескокнува ниска преграда со една нога (нацртајте линија и пошшикнете го детето да ја прескокне со една нога или да прескокне некоја мала преграда – вир со вода, камен...)</i></p>	<p>2. Детето се движи напред и назад со леснотија.</p> <p><i>Обезбедете му на детето безбеден простор за да може да ги практикува овие движења.</i></p>	<p>2. Детето скока наназад со една нога.</p> <p><i>Организирајте разни најпревари во скокање и трчање во нагворешен простор.</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето се превртува од грб на стомак и обратно.</p> <p><i>Охрабрете го бебето да се преврти од грб на стомак, за да дофати омилен предмет или играчка.</i></p>	<p>3. Детето самостојно оди исправено.</p> <p><i>Охрабрете го детето самостојно да оди од еден до друг предмет;</i></p> <p><i>Обезбедете услови за детето секојдневно да се движи во двор или во соба, со постојан надзор.</i></p>	<p>3. Детето се качува и симнува по скали, поставувајќи ги двете стапала на една скала со придржување.</p> <p><i>Обезбедете услови за физичка активност поврзана со качување и симнување по скали или импровизирани прејреки.</i></p> <p><i>Придржувајте го детето со една рака додека се качува и симнува по скалите.</i></p>	<p>3. Детето оди по работ на тротоарот, без да се заниша или падне.</p> <p><i>Поштикнете го детето да оди по работ на тротоарот, ако има потреба, придржувајте го во почетоците.</i></p>	<p>3. Детето шутира подадена топка напред.</p> <p><i>Вклучете го детето во игра која се состои од шутирање топка кон прејрека (sig) или друго дете.</i></p>	<p>3. Детето покажува висок степен на контрола на рамнотежа при сложени локомоторни движења (трчање, качување, скокање, прескокнување).</p> <p><i>Овозможете му на детето подолг период во надворешна средина (во природа или на спортски игралишта) и поттикнете го да тренира одредени индивидуални или групни спортови.</i></p>
<p>4. Детето легнато на стомак го влече телото напред со рацете.</p> <p><i>Поставете го детето на стомак со истегнати раце напред, покажете му играчка и поттикнете го да се ридвижува во влечење на телото.</i></p>	<p>4. Детето се наведнува под маса за да земе играчка и повторно се исправа, без помош од возрасен.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ја земе играчката која е поставена под масата.</i></p>	<p>4. Детето самостојно прави неколку чекори наназад.</p> <p><i>Застанете зад грбот на детето и поттикнете го да ви се приближи со чекорење наназад.</i></p>	<p>4. Детето оди по тенка греда со исправени раце без да се заниша.</p> <p><i>Обезбедете греда или импровизирајте од мали столчиња (наредете ги во низа) и поттикнете го детето да оди по нив напред или со странично чекорење.</i></p>		

Стандард 2: Детето може да ги контролира деловите од телото

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето ги движи рацете кон устата.</p> <p><i>Дајте му играчка во рака и набљудувајте го како ја придвижува кон устата.</i></p>	<p>1. Детето ги користи и рацете и нозете за промена на положба на телото.</p> <p><i>Покажете му на дете што тојка, додека е во седната положба, охрабрувајќи го да ја фати тојката.</i></p>	<p>1. Детето оди и стои исправено, со стеснета база помеѓу нозете.</p> <p><i>Дадете му инструкција на дете што да ви донесе некој предмет од друга просторија.</i></p>	<p>1. Детето оди и трча со промена на брзина и правец на трчање.</p> <p><i>Поштикнете го дете што наизменично да оди и да трча.</i></p>	<p>1. Детето скока напред со споени стапала.</p> <p><i>Охрабете го дете што да скокне од првата скала, држејќи ги нозете споени при скокот.</i></p> <p><i>Организирајте натпревар во скокање со споени стапала (взани стапала), во двор или во некоја друга поголема затворена просторија.</i></p>	<p>1. Детето се качува и симнува со леснотија на разни направи за вежбање во дворот или собата.</p> <p><i>Обезбедете можност и поштикнете го дете што да користи разни направи за вежбање.</i></p>
<p>2. Детето ги исправа и свиткува нозете и рацете додека лежи на грб.</p> <p><i>Додека бебето лежи на грб, нежно фатете го за едната, па за другата нога, така што тоа мора да ја тегне или турка ногата за да ја ослободи.</i></p>	<p>2. Детето се исправа од седната или легната положба, користејќи ги сите четири екстремитети.</p> <p><i>Поштикнете го дете што да стане само од легната или седната положба.</i></p>	<p>2. Детето се придржува за раката на возрасен и со едната нога шутира топка напред.</p> <p><i>Придржувајте го дете што за рака и поштикнете го да ја шутира тојката со една нога напред.</i></p>	<p>2. Детето врти педали на велосипед, користејќи ги двете стапала истовремено.</p> <p><i>Поставете го дете што на велосипед и поштикнете го да ги придвижи педалите.</i></p>	<p>2. Детето ја шутира топката напред и фаќа подадена топка.</p> <p><i>Организирајте игри во дворот со шутирање и фаќање тојка или други предмети за доавање.</i></p> <p><i>Овозможете му на дете што да престојува во простории или игралишта каде што има изобилство на направи или во природа каде што може да користи природни елементи за оваа активност (дрва, планина, качување по стрмни карпи...).</i></p>	

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето префрла предмет од една во друга рака.</p> <p><i>Дајте му на бебето да држи предмет во една рака и пошшикнете го да го префрли во другата рака.</i></p>	<p>3. Детето се качува од подот на кревет или на друг низок дел од мебелот, без поддршка од возрасен.</p> <p><i>Охрабрете го детето да земе предмет или играчка со качување и симнување од креветот.</i></p>		<p>3. Детето се качува и симнува по скали со алтернативни чекори.</p> <p><i>Охрабрете го детето да се качува и симнува по скали.</i></p>	<p>3. Детето игра тенис, пинг-понг и други видови колективни и индивидуални спортови (фудбал, кошарка).</p> <p><i>Овозможете простор или носете го детето на игралиште каде што може рекреативно да сторува конкретни сторови;</i></p> <p><i>Сторувајте со детето заедно, како партнери, или како дел од спорски тим.</i></p>	
<p>4. Детето ја подигнува едната нога додека лежи на грб и го става стапалото во уста.</p> <p><i>Поставете го детето на грб, подигнете му ја едната нога и пошшикнете го да ја офаши со рацете и да ја придвижи кон устата.</i></p>					

Стандард 3: Детето може да се движи координирано со цел

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето ја врти главата кон извор на светлина или звук.</p> <p><i>Приближете му се на бебето со некој слаб извор на звук (звучна играчка или шушкање на харџија).</i></p>	<p>1. Детето се исправа од седечка во стоечка положба.</p> <p><i>Охрабрете го детето да се исправи и да дофати некој предмет или играчка поставена високо (на маса).</i></p>	<p>1. Детето го менува правецот на движење со цел.</p> <p><i>Замолете го детето да донесе некој предмет, кој е надвор од правецот на неговото движење.</i></p>	<p>1. Детето се движи во отворен и затворен простор и совладува препреки за да истражува (трча и прескокнува мали препреки).</p> <p><i>Охрабрете го детето да се движи во простории со совладување на одредени препреки (качување, поскокчување, ползење).</i></p>	<p>1. Детето го забрзува и успорува одот кога е потребно.</p> <p><i>При шетање на отворен простор, дајте му инструкции на детето за да го следи вашето темпо на одење.</i></p>	<p>1. Детето го поставува телото и екстремитетите во позиција за да имитира некого или нешто.</p> <p><i>Замолете го детето да имитира одење или танцување на некоја позната личност или да имитира некое животно.</i></p>
<p>2. Детето го придвижува телото и рацете кон покажан предмет.</p> <p><i>Покажете му на бебето омилена играчка или предмет и следете како ги придвижува телото и рацете кон предметот.</i></p>	<p>2. Детето се подигнува на прсти за да дофати некој предмет, поставен на висина.</p> <p><i>Поштикнете го да ја земе играчката поставена на маса.</i></p>	<p>2. Детето турка и влече предмети додека оди.</p> <p><i>Дозволете му на детето да влече или турка некоја омилена играчка.</i></p>	<p>2. Детето ги става стапалата на педалите и ги врти педалите на велосипедот, паралелно, со двете стапала.</p> <p><i>Овозможете му на детето да врти педали од велосипед или некоја друга влечна играчка.</i></p>	<p>2. Детето го движи телото и екстремитетите според такт на музика.</p> <p><i>Пуштете некоја музика и охрабрете го детето да го движи телото според тактот на музиката.</i></p>	<p>2. Детето комбинира секвенци на неколку моторни движења на организиран начин (се врти околу оската на телото, потскокнува на една или две нозе, прави креативни движења според такт на музика).</p>
<p>3. Детето посегнува со телото кон испуштен предмет додека седи.</p> <p><i>Фрлете ја играчката на под и поштикнете го бебето да посегне по неа со телото.</i></p>	<p>3. Детето се качува на стол и седнува самостојно.</p> <p><i>Замолете го детето да седне на стол покрај масата за јадење.</i></p>	<p>3. Детето клекнува за да види што има под маса и повторно се исправа.</p> <p><i>Поштикнете го детето да клекна и да се исправи, во игра со скриен предмет.</i></p>	<p>3. Детето пренесува големи кутии или други предмети од едно на друго место.</p> <p><i>Организирајте најпреварувачка игра со носење на кутии во рацете.</i></p>	<p>3. Детето пренесува големи кутии или други предмети од едно на друго место.</p> <p><i>Охрабрете го детето да се вклучува во танцовачки активности.</i></p>	

Стандард 4: Детето е свесно за своето тело, во однос на постоење на други подвижни и неподвижни објекти

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето се одбива со нозете од тврда подлога додека е во исправена положба.</p> <p><i>Држете го бебето во исправена положба под рацете и поштирајте го на цврста подлога.</i></p>	<p>1. Детето го прекинува движењето пред поставена пречка.</p> <p><i>Овозможете му на детето да се движи во простор каде што има пречки.</i></p>	<p>1. Детето оди исправено и се протнува под маса.</p> <p><i>Дајте му инструкции на детето да остави или да земе одреден предмет или играчка од под маса.</i></p>	<p>1. Детето се движи во просторот без да удира во делови од мебелот.</p> <p><i>Овозможете му на детето да се движи слободно во затворен простор во кој има делови од мебел, кои што успешно ги заобиколува.</i></p>	<p>1. Детето го заобиколува подвижниот предмет при одење.</p> <p><i>Следете го детето при шетање на отворен простор и поштикнете го да се разминувач со останатите пешаци.</i></p>	<p>1. Детето заобиколува подвижни и неподвижни предмет при трчање.</p> <p><i>Поштикнете го детето да шрча околу некое дрво или некој друг предмет, без да го дојре.</i></p> <p>2. Детето учествува во игри со препреки (под и над препрека).</p> <p><i>Поставете пречки во вид на скали или кругови и дајте му на детето инструкции да ги совлада со прескокнување или наведување.</i></p>
<p>2. Детето, поставено во седечка положба, спонтано се потпира наназад.</p> <p><i>Седнете го детето на кревет или фошетла со поштирач и постојано отпуштајте го и поштикнете го да се поштре со грбот.</i></p>	<p>2. Детето заобиколува поставена пречка при одење.</p> <p><i>Поставете некоја пречка во собата или во дворот и поштикнете го детето да оди брзо кон пречката и да ја заобиколи без да се удри во неа.</i></p>	<p>2. Детето заобиколува поставени пречки.</p> <p><i>Нарежете столци (или некои други предмети) во низа со растојание и поштикнете го детето да дојде до крајот на низата со заобиколување на столциите, во цик-цак линија.</i></p>	<p>2. Детето го намалува или забрзува одењето (престанува или успорува со одењето ако наиде на некоја препрека – дрво, дел од мебел, друго дете...).</p> <p><i>Овозможете му на детето да престојува во отворен простор погоден за физички активности (шрчање, брзо одење...).</i></p>	<p>2. Детето се поттргнува за да не удри во друго другарче за време на танцовачки активности.</p> <p><i>Организирајте танцовачки активности и поштикнете го детето да се движи во ритамот на музиката;</i></p> <p><i>Организирајте танцовачки игри во парови и охрабрате го детето да танцува без да го газе или да се удира во другарчето.</i></p>	<p>3. Детето прескокнува повисоки препреки при трчање.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ги совладува пречките при шрчање.</i></p>

II. СУБДОМЕН – Фин моторен развој

Стандард 1: Детето може да воспостави контрола на движењата на дланките и прстите

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето посега со дланката по подаден предмет.</p> <p><i>Додека бебешо седи пошпорено на кревет, погледете му некоја омилена играчка или предмет.</i></p>	<p>1. Детето фрла подадена топка со двете дланки.</p> <p><i>Дофрлетете му на детешо некоја мека топка и пошпорете го да ви ја врати назад.</i></p>	<p>1. Детето раздвојува и спојува едноставни играчки.</p> <p><i>Покажете му на детешо како да спојува и раздвојува едноставни играчки или предмети за општа употреба (раздвојување на капакош и шенцерешо).</i></p>	<p>1. Детето вади и става поситни предмети во корпа.</p> <p><i>Дајте му корпа со поситни предмети на детешо и пошпорете го да ги вади и пошпорно да ги враќа назад во корпата.</i></p>	<p>1. Детето ја држи топката со двете дланки над главата и ја фрла напред.</p> <p><i>Детешо ја држи топка со двете дланки над својата глава и добива инструкција да ја фрли преку главата, кон одредена цел (својошки кош, корпа итн.).</i></p>	<p>1. Детето ја користи доминантната рака во секојдневните активности (држи лажица, молив).</p> <p><i>При подигање на предмет, секогаш правете го шоа од средина, детешо само одредува со која рака полено се служи.</i></p>
<p>2. Детето ја држи цврсто тропалка во дланката.</p> <p><i>Подгледете му ја шропалката на бебешо, шоа ја грабнува со целата дланка.</i></p>	<p>2. Детето ја држи чашата со двете дланки и пие самостојно.</p> <p><i>Подгледете му на детешо пластична чаша со вода и гледете му инструкции да се пие.</i></p>	<p>2. Детето го витка рачниот зглоб во сите правци (отвора квака, одвртува квака...).</p> <p><i>Овозможете му на детешо прстиа до разни предмети и играчки, со кои честоаши ќе ја прави оваа активност.</i></p>	<p>2. Детето гради кула од 5-7 коцки.</p> <p><i>Дајте му инструкции на детешо како да ги нареди коцките една на друга, во вид на кула.</i></p>	<p>2. Детето реди сложувалки од 8 парчиња.</p> <p><i>Дајте му на детешо ситни предмети за да ги нареди еден до друг, користејќи го палецош и показалецош.</i></p>	<p>2. Детето дофаќа фрлена мала топка со едната или со двете дланки.</p> <p><i>Дофрлетете му мала топка и дајте му инструкции да ја дофати со една дланка.</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето зграпчува со дланката подаден предмет, го држи и по извесно време го пушта подадениот предмет.</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги прикажи предметите и играчки кои може да ги дофати и да ги држи во рацете.</i></p> <p><i>Помагајте му предметите и играчки.</i></p>	<p>3. Детето превртува страници од книга (обично 2-3 страници одеднаш).</p> <p><i>Седнете покрај детето и покажете му како се вртат страниците од некоја детска книга, дозволете му самостојно да ја врти оваа активност.</i></p>	<p>3. Детето ја опфаќа подадената чаша со прстите од едната рака или ја опфаќа рачката со свиткување на прстите.</p> <p><i>Помагајте му чаша на детето со рачка или без рачка и покажете го да ја опфаќа со едната рака.</i></p>	<p>3. Детето ги користи палецот и показалецот при држење на молив, фломастер, маркер.</p> <p><i>Овозможете му на детето да прикажи разни моливи и покажете го да ги придржува со палецот и показалецот.</i></p>	<p>3. Детето превртува страници од книга, лист по лист.</p> <p><i>Овозможете му на детето да прикажи сликовници (книги, весници) со тенки листови и покажете го да ги прикажува страниците една по една.</i></p>	<p>3. Детето држи ножички со едната рака и сече хартија по зададена линија (во круг).</p> <p><i>Охрабруете го детето да ја исече хартијата по зададената линија.</i></p>
<p>4. Детето плеска со дланките.</p> <p><i>Покажете му го бебешко да плеска со дланките.</i></p>	<p>4. Детето цеди натопен сунѓер, со стегање на сунѓерот со сите прсти од едната дланка.</p> <p><i>Покажете му го детето да си игра со сунѓерот додека се бања и охрабруете го да го исцеди со стегање на прстите на дланка.</i></p>		<p>4. Детето откопчува и закопчува паричник или чанта со нити.</p> <p><i>Покажете му го детето да откопчува и закопчува нити на разни предмети (паричник, чанта, чевли, облека...).</i></p>	<p>4. Детето откопчува и закопчува копчиња на облека.</p> <p><i>Дозволете му на детето активно да учествува во облекувањето, да ги закопчува копчињата и прикажете му на облеката, доколку ги има.</i></p>	<p>4. Детето истиснува густа содржина од туба со лепак, паста за заби, пластелин, темперни бои).</p> <p><i>Дозволете му на детето самостојно да користи разни туби и да ја истиснува содржината со една рака.</i></p>
<p>5. Детето префрла еден објект од една во друга дланка.</p> <p><i>Покажете му го да ја префрли играчката во другата рака.</i></p>				<p>5. Детето држи молив со палец и показалец и црта линија во зададена форма.</p> <p><i>Нацртајте круг и или друга форма и покажете му го детето самостојно да ја нацрта.</i></p>	

Стандард 2: Детето може да ракува со играчки и разни предмети за општа употреба

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				
<p>1. Детето држи мали предмети во двете дланки и ги удира едни од други.</p> <p><i>Дадете му на бебето да држи играчки во двете дланки и пошшикнете го да ги удира една од друга.</i></p>	<p>1. Детето држи предмет/играчка во една дланка и игра со неа со другата дланка.</p> <p><i>Додека ја држи куклаџа со еднаџа дланка, охрабрите го дејшеџо да ја чешла или да џ ја вади и сџава каџаџа со другаџа дланка.</i></p>	<p>1. Детето опфаќа помали предмети со прстите од едната дланка и го става во поголем сад.</p> <p><i>Охрабрите го дејшеџо да ги собере исџурениџе јаболка во џоголема чинија (џенџере).</i></p>	<p>1. Детето ги собира играчките од под со дланките и прстите.</p> <p><i>Дајџе му инсџрукции на дејшеџо да ги собере играчкиџе и да ги сџава во корџаџа за играчки.</i></p>	<p>1. Детето ја отвора и затвора чешмата.</p> <p><i>Пошшикнете го дејшеџо да ја ошвори чешмаџа, да најолни сад со вода и да ја зашвори чешмаџа.</i></p>	<p>1. Детето самостојно и правилно го користи приборот за јадење.</p> <p><i>За време на оброкоџ, џошшикнете го дејшеџо да користи прибор за јадење.</i></p> <p><i>Пошшикнете го дејшеџо да учесџвува во џогшо-вкаџа на оброкоџ, како нанесување џушер или мармалад на леб, сџавање млеко, сок или вода.</i></p>
	<p>2. Детето собира мали предмети од масата со палецот и показалецот.</p> <p><i>Посџавете го дејшеџо на маса на која има џомали играчки и џошшикнете го да ги фаќа со прсџиџе од дланкиџе.</i></p> <p><i>Пошшикнете го да ги собере расфрлениџе џоголеми ронки од леб на масаџа на едно месџо.</i></p>	<p>2. Детето одвртува и завртува играчка на навивање со една рака, користејќи ги сите прсти на дланката.</p> <p><i>Овозможете му на де-шеџо присџаџ до разни играчки или предметџи на заврџување и џошшикнувајџе го џочесџо да маниџулира со нив.</i></p>	<p>2. Детето ги разглобува и повторно ги составува деловите од играчките или предметите (вади капаче од фломастер, отвора и затвора кутија).</p> <p><i>Обезбедете доволно предметџи и играчки кои се склоџуваат и расклоџуваат во околинаџа каде што дејшеџо игра и се движи.</i></p>	<p>2. Детето одвртува и завртува капаче од шише.</p> <p><i>Дозволете му на дејшеџо да одврџува и заврџува каџачиња од шише.</i></p>	<p>2. Детето ги облекува чевлите со заврзување на врвките.</p> <p><i>Дозволете ми на дејшеџо само да си ги облекува чевлиџе, да ги заврзува врвкиџе или закоџчува коџчињаџа</i></p>

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци			
	<p>3. Детето го држи фло-мастерот (маркерот) со стегната дланка во вид на тупаница и се обидува на чкрта по листот.</p> <p><i>Дадејте му на детејто дебел фломастер или маркер (соодветен на возрастта) и поштикнете го да го оцрта со сите прсти и да направи неколку пошети на лист хартија.</i></p>	<p>3. Детето ја држи кутијата со едната дланка, а со другата ја полни со помали предмети.</p> <p><i>Овозможете му на детејто присти до вакви предмети и поштикнете го да ги користи прстите и дланките одделно.</i></p>	<p>3. Детето го одвртува капачето до шишето, го истура сокот во чаша и ја држи чашата со една рака за рачка.</p> <p><i>Дозволете му на детејто да ракува со предмети за секојдневна употреба (отворање, затворање, употреба на прибор за јадење).</i></p>	<p>3. Детето тура вода од една во друга чаша, без да истури, или од чаша во шише со пошироко грло.</p> <p><i>Поштикнете го детејто на активности со претурање на течности од еден во друг сад.</i></p>
		<p>4. Детето ги користи дланките и прстите на двете раце за да ракува со ножичка.</p> <p><i>Погадете му на детејто ножичка и поштикнете го да ја отвори и затвори со двете дланки.</i></p>		<p>4. Детето тура супа или друга течност со лажица од тенџере во чинија или во чаша.</p> <p><i>Охрабнете го детејто активно да учествува во подготвките на оброците или во активности поврзани со ракување со секојдневни предмети и садови.</i></p>

III. СУБДОМЕН – Здраво и безбедно однесување

Стандард 1: Детето презема активности поврзани со лична нега и хигиена

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето си игра додека се бања.</p> <p><i>За време на бањањето дозволете му на бебето да игра во водата.</i></p>	<p>1. Детето ги држи рацете под млаз вода за да ги мие рацете со помош на возрасен.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ги измие рацете пред оброк и дајте му инструкција што секогаш да го прави пред оброк и после користење на тоалет.</i></p>	<p>1. Детето ги четка забите со четкичка за заби со помош на возрасен.</p> <p><i>Дозволете му на детето да користи четка за заби и дајте му инструкции како што се прави.</i></p>	<p>1. Детето ги мачка рацете со сапун, ги плакне со триење и самостојно ги брише</p> <p><i>Нагледувајте го детето додека ги мие рацете во тоалетот.</i></p>	<p>1. Детето самостојно ги мие рацете, лицето и телото.</p> <p><i>Охрабрете го детето само да се бања и нагледувајте го додека се бања или мие делови од телото.</i></p>	<p>1. Детето ја покрива устата и носот кога кашла.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ги покрива устата и носот со ракаш кога кашла.</i></p>
<p>2. Детето реагира на дојката на мајката кога е гладно.</p> <p><i>Понудете ми да цица секогаш кога е вознетирано или плаче.</i></p>	<p>2. Детето ги мачка рацете со сапун и меѓусебно ги трие.</p> <p><i>Подгответе му сапун на детето, покажете му како се користи и оставете го само да ги измие рацете;</i></p> <p><i>Повторувајте ја оваа вештина често и поштикнете го да ја извршува самостојно.</i></p>	<p>2. Детето седи на маса за време на оброкот.</p> <p><i>Поштикнете го детето да седи на маса додека јаде со оданати членови на семејството или во групата.</i></p>	<p>2. Детето самостојно користи тоалет со минимална помош.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ги извршува своите физиолошки потреби самостојно или со минимална помош, ако се работи за непозната и нова околина.</i></p>	<p>2. Детето го брише носот и го фрла хартиеното марамче на соодветно место.</p> <p><i>При настинки, кивавици и кашлање, поштикнете го детето да користи марамче за да го избрише носот и штоа да го фрли на соодветно место.</i></p>	<p>2. Детето самостојно ги извршува своите физиолошки потреби, внимавајќи на хигиенските правила (се брише, пушта вода, мие раце...).</p> <p><i>Поштикнете го детето самостојно да користи тоалет.</i></p>
<p>3. Детето покажува со прст или ја дофаќа храната кога е гладно.</p> <p><i>Покажете му ја омилена та храна кога е гладно.</i></p>	<p>3. Детето користи лажица за време на јадење.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ја држи лажицата во рака и со неа да црпи од содржината во чинијата.</i></p> <p><i>Охрабрувајте ја желбата на детето самостојно да јаде.</i></p>	<p>3. Детето ги става рацете во ракавот на палтото и помага при негово облекување.</p> <p><i>Поштикнете го детето самостојно да облекува поголеми парчиња од неговата облека (палто, блуза, панталони).</i></p>	<p>3. Детето самостојно ги мие забите со паста и четка за заби.</p> <p><i>Овозможете му на детето секојдневно да користи четка и паста за заби</i></p>	<p>3. Детето ја средува собата или просторот во кој игра.</p> <p><i>Замолете го детето да си ги раскрене играчките, да ги стави на место и да го среди просторот во кој престојува.</i></p> <p><i>Помогнете му на детето во оваа активност.</i></p> <p><i>Пофалете го.</i></p>	

Стандард 2: Детето може да препознае штетни и опасни ситуации

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето плаче (се вознемирува) при нагло зголемена врева во просторијата.</p> <p><i>Приближете му се на детејто и обидете се да го смирише.</i></p>	<p>1. Детето отстранува дел од облеката ако му е топло.</p> <p><i>Помогнете му на детејто да го отстранува вишокот облека ако чувствува топлина или да облече доволништелна облека ако чувствува студ.</i></p>	<p>1. Детето ја држи раката на возрасната личност при шетање на јавни места (на пр. улица).</p> <p><i>Додека се движите по улица со детејто, фатете го за рака и објаснете му ги правилата за безбедност.</i></p>	<p>1. Детето ја предупредува возрасната личност ако чувствува болка или друга нелагодност.</p> <p><i>Разговарајте со детејто за основните знаци на болест (болка, кашлање) и објаснете му зошто е важно на време да ве предупреди, доколку такво нешто постои.</i></p>	<p>1. Детето го разбира значењето на боите на уличните семафори.</p> <p><i>Објаснете му го на детејто значењето на боите на семафорите и практикувајте го штоа при секое поминување на улица.</i></p>	<p>1. Детето внимателно поминува улица во придружба на возрасна личност, откако гледа во двата правца на улицата.</p> <p><i>При поминување на улица дајте му инструкција на детејто да погледне во двајта правца на улицата и безбедно да ја помине.</i></p>
	<p>2. Детето реагира на забрана од возрасна личност, но има потреба од дополнителна помош.</p> <p><i>Демонстрирајте прецизни ограничувања за дојир на објасни предмети (на пр. објаснете му дека некои работи се премногу топли за да ги дојира).</i></p>	<p>2. Детето препознава некои знаци на болест (болка, чувство на ладно, чувство на топло).</p> <p><i>Реагирајте соодветно кога детејто покажува некакви знаци на болка или нелагодност.</i></p>	<p>2. Детето бара нов прибор за јадење ако му падне на земјата.</p> <p><i>Одговорете соодветно на барањето на детејто и разговарајте со него за предностите од користење на чист прибор за јадење.</i></p>	<p>2. Детето препознава знаци на опасност (сирени на пожарникарска, полициска кола или кола за брза помош)</p> <p><i>Разговарајте со детејто за улогата на сирените коишто ги користат овие коли.</i></p>	<p>2. Детето познава штетни и појасни навика по здравјето.</p> <p><i>Користете слики и илустрирани книги каде што се презентирани ризични однесувања (пушење, пиење алкохол, возење велосипед без кацига) и разговарајте со детејто за овие практики.</i></p>

IV. СУБДОМЕН – Сензомоторен развој

Стандард 1: Детето може да ги користи своите сетила (вид, слух, допир, мирис, вкус) за регулирање на движењето

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ја врти главата кон извор на звук.</p> <p><i>Тројните со звучна играчка зад бебето.</i></p>	<p>1. Детето ја повлекува раката при допир на топол предмет.</p> <p><i>Подарете му чаша со топол најтенок и дајте му инструкции внимателно да ја дојре, бидејќи е топла.</i></p>	<p>1. Детето реагира со гримаса при пробување одредена храна.</p> <p><i>Понудете му ја на дејшејто омилена храна.</i></p>	<p>1. Детето имитира движење на познато лице или некое домашно милениче.</p> <p><i>Играјте со дејшејто имитација на одење или карактеристично движење на некоја позната личност или некое домашно милениче.</i></p>	<p>1. Детето имитира звук на некој музички инструмент кој го свири друг.</p> <p><i>Поштикнете го дејшејто да имитира звук на некој музички инструмент.</i></p>	<p>1. Детето гледа во своите раце при изведување на креативни движења.</p> <p><i>Овозможете му на дејшејто да има пристап до разни материјали и играчки за градење на кули, сложувалки, шестто, плас-шелин, хартија и прибор за цртање, боенки.</i></p>
<p>2. Детето посегнува по подадена играчка и ја става во уста.</p> <p><i>Подарете му гумнена играчка на бебето.</i></p>	<p>2. Детето става шупливи играчки една во друга.</p> <p><i>Обезбедете разни шупливи играчки и предмети со разна големина и поштикнете го дејшејто да ги става една во друга.</i></p>	<p>2. Детето протнува помал предмет во поголем отвор со соодветна форма.</p> <p><i>Овозможете му на дејшејто пристап до разни играчки или предмети кои се во разни форми и поштикнете го да ги става една во друга.</i></p>		<p>2. Детето го врти погледот за да следи нешто, а не вратот</p> <p><i>Повикајте го дејшејто да следи некоја активност лево или десно од него.</i></p>	<p>2. Детето црта зададени фигури со голема прецизност.</p> <p><i>Овозможете дејшејто да има пристап до моливи, боички, креони, креди и дајте инструкции за цртање на одредена тема.</i></p>
<p>3. Детето се обидува да дофати предмет кој е во движење.</p> <p><i>Поштикнете го дејшејто да дофати некоја играчка или предмет од негов интерес додека се движи (разни подвижни играчки или предмети).</i></p>	<p>3. Детето реди една коцка врз друга и потоа ги растура.</p> <p><i>Овозможете му на дејшејто да има пристап до коцки со разна големина и поштикнете го да ги става една врз друга.</i></p>	<p>3. Детето истура вода од помал во поголем сад.</p> <p><i>Дајте му на дејшејто 2 сада со разна големина, најолните со вода и поштикнете го да ја претура водата со помала чаша од еден во друг сад.</i></p>		<p>3. Детето наденува предмети во мали дупки (реди бројаници...).</p> <p><i>Овозможете му на дејшејто пристап до предмети и играчки со кои прави низи, реди реденки со поштин делови, ги расклојува и пошторно ги склојува...</i></p>	<p>3. Детето изведува креативни конструкции од разновиден материјал (конструктивен, ликовен, манипулативен).</p> <p><i>Овозможете му на дејшејто пристап до разни конструктивни, манипулативни и ликовни материјали.</i></p>

СОЦИОЕМОЦИОНАЛЕН РАЗВОЈ

Социјалниот и емоционалниот развој кај детето игра значајна улога во сегашното и идното социјално функционирање на индивидуата.

Социоемоционалните развојни етапи, во текот на детскиот развој, потешко се идентификуваат во однос на етапите од физичкиот и моторниот развој. Знаците на одредени развојни етапи се потешко препознатливи и не се така јасно дефинирани, како во доменот на физичкото здравје и моторниот развој.

Овој домен се однесува на стекнување и учење вештини, коишто ја зголемуваат самосвесноста и самоконтролата. Истражувањата укажуваат дека стекнатите социјални вештини и емоционалниот развој се важен дел од подготвеноста на детето за училиште.

Голем број автори на публикации од областа на раниот детски развој го потенцираат значењето на воспоставување социоемоционална компетентност во најраните години од животот, како основа за севкупниот понатамошен развој на индивидуата.¹⁴

Безбедната околина и позитивната интеракција со возрасните во текот на првите години од животот на доенчето и малото дете, игра значајна улога во промоција на здрав социоемоционален развој.

Карактеристиките на овој домен на развој укажуваат на тесна поврзаност помеѓу социјалната и емоционалната компонента. Двата субдомена се наоѓаат во комплементарен однос и тие меѓусебно се надополнуваат. Успешните социјални контакти овозможуваат развивање на позитивна слика за себе кај детето, но во исто време и развивање на емоционалните вештини за самоконтрола.

Позитивните развојни компоненти на овој домен го карактеризираат детето со способност да го контролира своето однесување, да научи да практикува вештини за интеракција со другите лица, вклучувајќи ги и врсниците, како и воспоставување и одржување на позитивни односи со околината.

Емоционалната компонента, во рамките на овој домен, го поттикнува детето на самодоверба и доверба кон другите.

„По природа луѓето се социјални суштества. Низ сите фази на животот тие воспоставуваат интеракциски односи со други луѓе. Да се научи како да се биде и да се живее околу другите, е есенцијално за секој човек. Децата го конструираат сопственото знаење за светот околу нив, преку социјални интеракции. Здравите деца во сите култури воспоставуваат врска со возрасните уште од најмала возраст.

За многу семејства и културни заедници, концептот да се биде 'добро образуван', го вклучува и социјалниот и емоционалниот развој, како клучно за сето понатамошно учење коешто следи во животот". (9, стр. 41)

Правилниот социоемоционален развој на секое дете е значително поврзан со понатамошниот успех во животот и во училиштето. Децата од најрана возраст воспоставуваат социјални контакти со родителите, со воспитувачите, со врсниците и со други возрасни лица. Квалитетот на овие социјални односи го поттикнува правилниот социоемоционален развој на децата. Во текот на социоемоционалниот развој, децата ги учат вредностите и видовите на однесувања кои се прифатливи за заедницата во којашто растат и се развиваат.

Позитивните *социјални односи* се формираат главно кога децата развиваат адаптивно социјално однесување, кога го разбираат значењето на различните видови однесувања, кога се способни да се адаптираат во различни социјални средини и кога активно учествуваат во групни активности. Социјалната компетенција децата ја демонстрираат кога изразуваат емпатија со разбирање, чувствителност и почитување на сличностите и различностите.

Клучните вредности кои се очекуваат од децата на возраст од 0-6 години и се основа за дефинирање на стандардите за рано учење и развој во доменот „Социоемоционален развој“ се:

Градење на позитивна слика за себе;

- ▶ Самодоверба и компетентност во интеракциите со околината и врсниците;
- ▶ Способност за разбирање на сопствените емоции;
- ▶ Контрола на сопствените чувства;
- ▶ Позитивна емоционална состојба;
- ▶ Респект и одговорност кон сличностите и различностите во заедницата.

Во рамките на **доменот социоемоционален развој** се издвојуваат два субдомена со следните стандарди:

I. СУБДОМЕН - Социјален развој со кој детето воспоставува интеракција со социјалната средина и личностите коишто го опкружуваат:

Стандард 1: Детето може да прави разлика помеѓу познати и непознати возрасни лица;

Стандард 2: Детето може да развие социјални вештини во интеракција со други деца;

Стандард 3: Детето може да развие социјални вештини во интеракција со возрасни;

Стандард 4: Детето може да ги забележи и да ги почитува сличностите и разликите кај луѓето.

II. СУБДОМЕН - Емоционален развој со кој детето ја развива перцепцијата за себе и своите емоции:

Стандард 1: Детето го развива поимот за себе;

Стандард 2: Детето може да ги препознае и соодветно да ги изразува своите емоциите;

Стандард 3: Детето се гордее со своите постигнувањата и верува во своите способности;

Стандард 4: Детето може да ги контролира сопствените чувства.

I. СУБДОМЕН- Социјален развој

Стандард 1: Детето може да прави разлика помеѓу познати и непознати возрасни лица

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6- 18 месеци				
<p>1. Детето престанува да плаче кога го зема во прегратки позната личност.</p> <p><i>Овозможете му на детето да се чувствува сигурно и задоволно, кога плаче или реагира поинаку бидејќи покрај него и земете го во преграјка.</i></p>	<p>1. Детето реагира со насмевка на познат лик, ги подава рацете кон познатата личност.</p> <p><i>Зборувајте со детето, воспоставете со него интеракции на заемно верување и почитување.</i></p>	<p>1. Детето имитира активности на блиска личност (се преправа дека готви или чита како возрасната личност).</p> <p><i>Внимателно набљудувајте го детето и ноширајте ја појавата која ви ја испраќа.</i></p>	<p>1. Детето започнува интеракција со познато лице во текот на играта (бара од позната возрасна личност да му подаде некој предмет или играчка која не може да ја дофати).</p> <p><i>Доближете му се додека игра со играчки на подолга и играјте заедно со него.</i></p>	<p>1. Детето бара и нуди помош на блиско возрасно лице.</p> <p><i>Поддржете го поизживно однесување на детето кон возрасните.</i></p> <p><i>Замолете го да ви поднесе некоја книга или некој предмет.</i></p> <p><i>Помогнете му во спроведување на некои секојдневни активности (миење раце, качување, облекување).</i></p>	<p>1. Детето именува познати лица на фотографија.</p> <p><i>Разгледувајте заеднички фотографии и поштикнете го да ги именува лицата коишто ги препознава.</i></p>
<p>2. Детето реагира на непознато лице со плач или движење на телото.</p> <p><i>Прегрнете го детето во присуство на непознати лица и овозможете му да се чувствува безбедно.</i></p>	<p>2. Детето разгледува наоколу за да ја најде познатата личност.</p> <p><i>Набљудувајте го детето. Бидете во негова близина, подготвени да му помогнете.</i></p>	<p>2. Детето соодветно одговара на поздрав упатен од блиско лице.</p> <p><i>Поштикнете го детето да одговори на поздравот и разговарајте со него како да се однесува кога ќе го срејне некој близок член на семејството.</i></p>	<p>2. Детето ѝ подава рака на позната личност кога се наоѓа во непозната средина.</p> <p><i>Одговорете на поштребите на детето и обезбедете да се чувствува сигурно во непозната и нова средина</i></p>	<p>2. Детето крева рака за да ѝ се обрати на учителката.</p> <p><i>Одговорете соодветно на барањето на детето и обрнете му внимание.</i></p>	<p>2. Детето леснотија контактира со познати лица од околината (соседи, сопствениот лекар, домашни пријатели и роднини).</p> <p><i>Зборувајте со детето и објаснете му зошто е важно да се почитуваат поштарите.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
	<p>3. Детето се приближува кон позната возрасна личност во непозната средина (ја фаќа за рака, бара да ја подигне во раце...)</p> <p><i>Одговорете соодветно на пошребите на детето (прегрнете го, фатете го за рака за да го убедите дека е сигурно и безбедно во непозната и нова средина).</i></p>			<p>3. Во непозната средина се доближува до позната личност (родител...) да побара помош (да оди во тоалет).</p> <p><i>Одговорете соодветно на барањето на детето и обрнете му внимание.</i></p>	<p>3. Детето бара помош од познато и блиско лице, кога се соочува со проблем.</p> <p><i>Прејознајте ја пошребата на детето и поштикнете го секогаш да се обрати за помош кога му биде неопходна.</i></p>
	<p>4. Детето имитира гласови на луѓе кои ги знае (како кашла дедо...).</p> <p><i>Одговорете соодветно на детските иницијативи и движења.</i></p>				<p>4. Детето поставува прашања за некоја личност која не ја познава или за прв пат ја гледа во својата близина (кој е тоа, како се вика...)</p> <p><i>Одговорете на прашањата на детето и разговарајте за личноста или прејставејте му ја на детето личноста за којашто прашува.</i></p>
					<p>5. Детето се доверува на блиско лице.</p> <p><i>Внимателно слушајте и покажете секогаш интерес кон она што детето ви го зборува.</i></p>

Стандард 2: Детето може да развие социјални вештини во интеракција со други деца

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето ја допира косата или делови од лице на друго дете во негова близина.</p> <p><i>Дозволете им на други деца (браќа, сестра) да му се приближат на бебето.</i></p>	<p>1. Детето спонтано му се насмевнува на друго дете.</p> <p><i>Дозволете присуство на друго дете кое е весело и се смее.</i></p> <p><i>Одговорете позитивно на секој детски глас, плач и расположение, вербална или со експресија на лице.</i></p>	<p>1. Детето се интересира за врсниците, им се доближува и ги допира.</p> <p><i>Овозможете му на детето игри и интерактивни активности со врсници.</i></p>	<p>1. Детето со леснотија ја напушта возрастната личност за да им се придружи на други деца коишто си играат.</p> <p><i>Поштикнете го детето да се придружи на група деца коишто играат во близина и осигурете го во групата подолго.</i></p>	<p>1. Детето започнува да игра со друго дете;</p> <p><i>Иницира активност со друго дете.</i></p> <p><i>Овозможете му на детето почесто да си игра со други деца.</i></p>	<p>1. Детето покажува лојалност кон другарчето (му помага да го облече патентото, да затвори патент...).</p> <p><i>Поддржете го детето во игра со врсниците, а вие бидете во негова близина</i></p> <p>2. Детето одбира да игра со ново другарче.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ги прифаќа новодојдени деца во групата и поддржете ја нивната заедничка игра.</i></p>
	<p>2. Детето му ја нуди својата играчка на друго дете, но реагира со плач или негодување ако детето му ја земе играчката.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ги дели своите играчки со други деца.</i></p>	<p>2. Детето краткотрајно игра со другарче.</p> <p><i>Секојдневно создавајте услови детето да може да игра со другарчето, при што возрастта не е значајна.</i></p>	<p>2. Детето се зближува со другарчето во играта (му ја подава својата играчка на друго дете).</p> <p><i>Овозможете му на детето почесто да си игра со врсници. Бидете во близина, понудете помош, поддршка, играчка и др.</i></p>	<p>2. Детето ги споделува играчките и други предмети со друго дете.</p> <p><i>Поштикнете го детето во игра да ги споделува играчките со другите деца.</i></p>	<p>3. Детето соработува во колективни игри со други деца во групни активности (ова ќе го направиме вака, ова не може вака...).</p> <p><i>Разговарајте со децата колку е добро заеднички да се соработува во игра.</i></p> <p><i>Овозможете им активности во кои децата ќе си помагаат едни на други.</i></p> <p>4. Детето има другарчиња на повеќе места (во градинка, во школо, кај баба, пред зграда ...)</p> <p><i>Овозможете му на детето да биде дел од групна активност со врсници.</i></p>

Стандард 3: Детето може да развива социјални вештини во интеракција со возрасни

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				
<p>1. Детето ја гледа мајката или некој друг познат член кога му зборува.</p> <p><i>Секогаш кога можеш да бидеш со дете, држеш го во раце, прегрнеш го, насмевнеш се и зборуваш со него.</i></p>	<p>1. Детето прифаќа и бара помош од позната личност (гледа и бара да му помогне позната личност кога има некоја опасност на пр. кога ќе падне при одење).</p> <p><i>Помогнеш му кога му е неопходна помош и понудеш му поголема удобност на детето.</i></p>	<p>1. Детето покажува интерес да учествува во заеднички активности со возрасни.</p> <p><i>Овозможи му на детето да учествува во секојдневни активности (облекување, јадење, миене).</i></p> <p><i>Поддржи ја неговата независност;</i></p> <p><i>Вклучеш се во заеднички активности со детето.</i></p>	<p>1. Детето бара возрасната личност да се вклучи во играта.</p> <p><i>Секогаш позитивно одговореш на оваа иницијатива и прифатеш ја играта која ја нуди детето.</i></p>	<p>1. Детето игра заеднички игри со возрасни.</p> <p><i>Поддржи го детето во неговото настојување да игра некоја колективна игра со вас (карти, домино, не лути се човеку...)</i></p>	<p>1. Детето се поздравува со позната личност при влегување во соба или при среќавање на кое било место каде што се движи детето.</p> <p><i>Поштикнеш го детето да се поздравува со вас, усно или со подавање рака, и да се поздравува секогаш кога ќе среќаш позната личност.</i></p>
<p>2. Детето привлекува внимание на позната личност со вокализација, обид за допирање или насмевнување.</p> <p><i>Прекознајте ја оваа реакција на детето и соодветно реагирајте, подигнеш го во раце, зборувајте му.</i></p>		<p>2. Детето поставува прашања и отпочнува разговор.</p> <p><i>Покажеш штрпение во слушање и одговарање на поставените прашања.</i></p>	<p>2. Детето сака да им помага на возрасните (брише прашина).</p> <p><i>Овозможи му на детето низ игра да партиципира во одредени активности, како полевање цвеќиња, бришење прашина и др.</i></p>	<p>2. Детето бара помош од возрасни во заедницата или соседството.</p> <p><i>Охрабри го детето и учеш го да прашува други возрасни кога му е потребна некоја информација или помош.</i></p>	

Стандард 4: Детето може да ги забележи и да ги почитува сличностите и разликите кај луѓето;

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето се гледа себе си во огледало и се смее.</p> <p><i>Овозможете му на бебето да се гледа во огледало, заедно со вас, и поштикнете го да се насмеа.</i></p>	<p>1. Детето покажува разлики на одредени ликови од детски книги.</p> <p><i>Овозможете му на детето пристијай до книги со илустрации и поштикнете го детето да покаже некои разлики на одредени ликови во книгите (разлика помеѓу луѓе и живојни).</i></p>	<p>1. Детето го нарекува помалото дете во неговата околина со „бебе“.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ви каже нешто за помалото дете од неговата околина и поддржете ја неговата изјава за тоа како другото дете е помало од него.</i></p>	<p>1. Детето го идентификува полот и основните сличности и разлики помеѓу себе и другите (јас сум машко, Соња е девојче).</p> <p><i>Овозможете им на децата контакти и можност за игра со деца со посебни потреби и деца од друга културна и етничка средина.</i></p> <p><i>Овозможете им на децата средина со мултикултурни предмети, книги, песни и јазик.</i></p>	<p>1. Детето прашува едноставни прашања кои се однесуваат на другите деца.</p> <p><i>Преку песни, приказни, играчки и директен контакт со лица запознајте ги децата за разликите и сличностите со коишто ќе се соочат во живојот.</i></p>	<p>1. Детето умеа да го опише својот изглед и да го спореди со другите.</p> <p><i>Овозможете му на детето низ игра да се опише себе си и да се спореди со други (браќе, сестричугарче).</i></p> <p>2. Детето ги препознава различните социјални улоги на личностите кои го опкружуваат.</p> <p><i>Овозможете им на децата да уочат дека нивните родители имаат различни улоги (како мајка-татко, како роднини, како соседи итн.)</i></p>
<p>2. Детето се загледува подолго во познато лице кое носи нови очила или нова капа.</p> <p><i>Додека си играат со детето ставате очила и набљудувате ја неговата реакција.</i></p>	<p>2. Детето именува со „баба“ личност која има бела коса или очила.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ги препознава разликите помеѓу луѓето и разговарајте за тоа.</i></p>	<p>2. Детето се интересува за непозната личност во негова околина (прашува кој е тоа?)</p> <p><i>Поштикнете го детето да опише некои карактеристики на личностите или лицата кои се во негова близина.</i></p>	<p>2. Детето се обидува да имитира некои зборови од друг говорен јазик.</p> <p><i>Ако сите од билингвално семејство, можете да го запознаете детето со вториот јазик.</i></p>	<p>2. Детето го менува својот изглед (се пресоблекува во туѓа облека или го менува изразот на лицето за заличи на некоја друга личност од неговата околина).</p> <p><i>Помогнете му на детето да учествува во игри, како што се маскенбали или други драмски представи со прејравање.</i></p>	<p>3. Детето поставува прашања за другите деца, нивните физички карактеристики, нивните семејства, етнички карактеристики, културни различности.</p> <p><i>Прославувајте ги сите празници и случувања на децата во групата. Овозможете им да се запознаат повеќе и да научат нешто ново за нивниот социјален, културен и етнички идентитет.</i></p>

II. СУБДОМЕН: Емоционален развој

Стандард 1: Детето го развива поимот за себе

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето го истражува сопственото тело (ги набљудува рацете и ги става во уста).</p> <p><i>Најдеште време да бидеште сами и комплетно да му се посветиш на своето дете.</i></p>	<p>1. Детето реагира со гестукулации и звуци кога ќе го слушне своето име.</p> <p><i>Упошребувајте го името на детето во интеракцијата со него.</i></p>	<p>1. Детето сака да изврши некоја активност самостојно.</p> <p><i>Поштикнете го детето покрајко време да се занимава со одредена активност, без ваша интеракција (10 минути) и пофалете ја неговата способност.</i></p> <p><i>Одобрете некоја активност којашто ја прави со успех.</i></p>	<p>1. Детето го споменува своето име кога зборува со друго лице (јас сум Марко).</p> <p><i>Поштикнете го детето да се претстави кога зајочнува комуникација со друго лице.</i></p>	<p>1. Детето се претставува себе си во различни улоги во симболичката игра.</p> <p><i>Организирајте игри на улоги и дадете му одредена улога на детето (лекар, учителка а, мајка, баба).</i></p>	<p>1. Детето споделува информации за себе со други деца (домашниот број на телефон, адреса, место на живеење).</p> <p><i>Овозможете му на детето игра или активност во која ќе има можност да зборува за себе (во приказна, драма, преку цртање...).</i></p> <p><i>Зборувајте со детето за оние работи кои се однесуваат единствено на него, прапувајте го каде живее, адреса, град...</i></p>
<p>2. Детето го прилагодува плачот во зависност од своите потреби (глад, умор, барање на внимание).</p> <p><i>Обидете се да го препознавате плачот и соодветно да реагираше на пошребите на детето.</i></p>	<p>2. Детето го допира огледалото кога возрасен го прапува каде е детето.</p> <p><i>Овозможете му на детето различни игри и активности пред огледало и поштикнете го да се насмеа и да го покаже својот лик во огледалото.</i></p>	<p>2. Детето ги препознава деловите од своето тело кога возрасен ги именува.</p> <p><i>Организирајте игра во која бараше од детето да ги именува или да ги покажува деловите од телото (носе, уста, коса, заби, уши...).</i></p>	<p>2. Детето го знае својот пол (јас сум машко, женско).</p> <p><i>Поштикнете го детето да одговори на прапувањето дали е машко или женско.</i></p>	<p>2. Детето го препознава своето палто и го облекува при одење на прошетка.</p> <p><i>Поштикнете го детето само да се подготви пред одење на прошетка.</i></p>	<p>2. Детето станува свесно за сопствениот културен идентитет; кажува кој јазик зборува, каква облека носи...</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги изразува своите културни вредности низ игра и разговор. Разговарајте за јазикот, начин на облекување...</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
	<p>3. Детето се јавува на повик на своето име.</p> <p><i>Обраќајте му се на дејше то секогаш по име.</i></p>	<p>3. Детето ги препознава сопствените предмети и играчки.</p> <p><i>Овозможете му на дејше то да кажува, именува предметите кои му припаѓаат (гелови од облека, омилена играчка...).</i></p>	<p>3. Детето инсистира да го добие она што сака (јас сакам јаболко, а не млеко... јас ја сакам оваа капа... а не друга).</p> <p><i>Соодветно одговорете на индивидуалните барања на дејше то и поттикнувајте го да ги презентира своите потреби и желби.</i></p>	<p>3. Детето одлучува да направи одредена активност самостојно (на пр. да направи некоја кула од коцки...)</p> <p><i>Поттикнувајте ја самостојноста на дејше то во секојдневните активности.</i></p>	
	<p>4. Детето протестира и одбива да јаде храна која не ја сака (на пр. одбива да пие вода, бидејќи сака сок...).</p> <p><i>Дозволете му на дејше то да ги искажува своите потреби и поддржете го во неговите барања.</i></p>			<p>4. Детето инсистира да ја игра улогата на „доктор/ка“ во текот на некоја игра со замена на улоги.</p> <p><i>При организирање на дејски активности, со замена на улоги, поттикнувајте ги желбите на децата при доделување на улоги (Кoj сака да биде доктор/ка, учител/ка, полицаец...).</i></p>	

Стандард 2: Детето може да ги препознае и соодветно да ги изразува своите емоции

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето се насмевнува на познат и ведар лик.</p> <p><i>Насмелувајте го бидејќи во близина на бебето.</i></p>	<p>1. Детето реагира на емотивен израз на човечки лик (се смее, се обидува да го прегрне).</p> <p><i>Овозможете активности во кои детето ќе има можност да реагира на различни емотивни изрази од човечки лик.</i></p>	<p>1. Детето препознава различни емоции кај себе и кај другите (мама е тажна, тато е радосен).</p> <p><i>Обезбедете пријатна атмосфера во домот и избегнувајте ситуации кои будат тешки емоции.</i></p>	<p>1. Детето правилно ги означува емоциите на другите (мама е среќна, бидејќи се смее).</p> <p><i>Разговарајте со детето за разни чувства коишто се јавуваат (тешка, радосна...) и како се манифестираат.</i></p>	<p>1. Детето се обидува да теши друго дете кое плаче или е тажно.</p> <p><i>Поштително го детето да му дава поддршка на друго дете кое е тешко или плаче</i></p>	<p>1. Детето ги кажува причините и зборува за своите сопствени емоции (се радувам што ќе одиме на гости, плачам затоа што сум тажна...)</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги разбере и разговара за сопствените емоции. Иницирајте игра во која детето кажува сопствени доживувања</i></p>
<p>2. Детето плаче кога си заминува познат лик од негова близина.</p> <p><i>Преознајте ја оваа реакција и обидете се да го смириете детето.</i></p>	<p>2. Детето се забавува и се смее кога некој прави гримаси или необични движења.</p> <p><i>Овозможете активности преку кои детето, на интересен начин, ќе има можност да препознава различни емоции и движења.</i></p>	<p>2. Детето ја прекинува активноста или играта, ако заплаче друго дете.</p> <p><i>Обидете се да го смириете детето кое плаче и насочете го детето повторно кон играта.</i></p>	<p>2. Детето ги забележува и разликува причините за појава на разни емоции кај другите и кај себе (мама е среќна, бидејќи сум добра...)</p> <p><i>Покажете слики на човечки лица со различни изрази на емоции. Барајте да ги препознаат и да ги именуваат;</i></p> <p><i>Овозможете им на децата во активност да сочувствуваат со емоциите на другите деца; Разговарајте како се чувствуваат кога се среќни, тешки, луѓи и др.</i></p>	<p>2. Детето гледа на слика дете кое плаче (во книга, на ТВ...) и поставува прашање зошто плаче.</p> <p><i>Одговорете му на детето на поставеното прашање и разговарајте со детето за конкретната ситуација.</i></p>	<p>2. Детето ги изразува емоциите преку игра (се обидува да ја најде загубената играчка на другарчето, му помага на другарче да ја изгради кулата...)</p> <p><i>Овозможете му на детето секојдневно, низ игра, да ги ситодели и слободно да ги</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
		<p>3. Детето се обидува да смири дете кое плаче во негова близина (го гали...)</p> <p><i>Пошшикнете го дејшејо на оваа активност и ѝофалете го за шгоа.</i></p>		<p>3. Детето се радува кога добива подарок</p> <p><i>Овозможете му на дејшејо да се радува и разговарајте со него за шгоа шгоа го ѝрави среќно и задовољно.</i></p>	

Стандард 3: Детето се гордее со своите постигнувањата и верува во своите способности

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				
<p>1. Детето се смее и радува кога успева во некоја активност (кога ја мавта тропалката).</p> <p><i>Охрабрете го детето и насмејте се со него кога детето успева да ѝлеска со рацете или мавта со некоја шројалка.</i></p>	<p>1. Детето повторува одредени звуци или движења, кога забележува дека тоа има некаков ефект.</p> <p><i>Овозможете му на детето активности во кои секојдневно индивидуално ќе играше, заедно со него.</i></p>	<p>1. Детето се смее со задоволство кога ќе постигне успех.</p> <p><i>Овозможете му на детето сигурна средина во која ќе може да изведува најразлични активности;</i></p> <p><i>Пофалете го детето за успешно направената работа или активности.</i></p>	<p>1. Детето сака да ги покаже ефектите од успешно завршената работа (готов цртеж, редуе коцки).</p> <p><i>Овозможете им на децата активности во кои ќе бидат ангажирани на нови, дошогаш неизознати работи.</i></p> <p><i>Помогнете им ако има потреба.</i></p>	<p>1. Детето ја презентира задачата која ја завршило само и повикува возрасна личност за да се пофали.</p> <p><i>Охрабрете го детето за извршената задача и поштикнете го и на други активности во кои ќе може да доживее нови искуства.</i></p>	<p>1. Детето ги презентира сопствените идеи и мислења во играта или во активноста.</p> <p><i>(му покажува на друго дете како нацртал или како да ја догаде шокката во играша...)</i></p> <p><i>Овозможете му на детето доволно време и можности за игра, експериментирање и постигнување нови работи.</i></p> <p><i>Поштикнете ја самовербата кај детето.</i></p>
	<p>2. Детето се насмевнува кога го охрабрувате при успешно проодување.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ги направи првите чекори и речете браво.</i></p>	<p>2. Детето плеска со рацете и вели браво кога ќе заврши некоја активност со успех.</p> <p><i>Вклучете го детето во некоја активност (редуе коцки), охрабрете и ѝлескајте „браво“ заедно со него.</i></p>	<p>2. Детето сака да се грижи само за себе (инсистира само да се облече или да заврши некоја работа- да донесе некој предмет...).</p> <p><i>Поштикнете ја желбата за самостојност кај детето во секојдневните активности.</i></p>	<p>2. Детето одговара потврдно, со голема сигурност и убеденост на прашањето дали може да вози велосипед, дали знае да плива, дали може да поправи некоја играчка, дали знае да вклучи телевизор..</p> <p><i>Вклучувајте го детето во секојдневните активности и постојано бодрете го и фалете ги неговите достигнувања.</i></p>	<p>2. Детето ја презентира завршената задача на возрасен (учител, родител).</p> <p><i>Поштикнете го детето да ги завршува дадениите задачи и пофалете го неговите успех.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
	<p>3. Детето упорно се обидува да достигне некој предмет кој е надвор од неговиот дофат (на пр. да земе некој предмет од некоја повисока полица).</p> <p><i>Во играџа бидејќи блиску до дејшејќо, за да ја зголемиџе неговаџа самоговорба.</i></p>				<p>3. Детето целосно им се посветува на зададените активности.</p> <p><i>Зайишувајџе го имеџо на дејшејќо на секоја негова изработџка(црџеж);</i></p> <p><i>Со внимание џрисџа-џејќе му на секое дејско џосџигнување во играџа;</i></p> <p><i>Поддржувајџе ги децаџа кога сакааџ да исџробааџ неџо ново.</i></p>

Стандард 4: Детето може да ги контролира сопствените чувства

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				
<p>1. Детето се смирува кога е возбудено со цицање или подавање на некоја играчка.</p> <p><i>Понудете му на бебето да цица или некоја сакана играчка (предмет) кога е возбудено;</i></p> <p><i>Променете нешто во околината ако бебето е премногу возбудено (на пр. намалете ја вревата, свеќлините...).</i></p>	<p>1. Детето престанува да плаче кога е задоволно.</p> <p><i>Одговорете соодветно на секој знак за внимание, кое децата го бараат.</i></p>	<p>1. Детето престанува да се лути после одземањето на играчката од страна на друго дете.</p> <p><i>Објаснете му на децето дека е добро да му ја оштетат својата играчка на друго дете и понудете му алтернативна забава („Изгледа дека повеќе сакаш да играш со коцките, а куклата дај ѝ ја на Јана“).</i></p>	<p>1. Детето се смирува брзо после одвојување од позната и драга личност.</p> <p><i>Прегрнете го раслаканото дете и понудете му некоја игра со која ќе му се одвлече вниманието.</i></p> <p><i>Не го оставајте раслаканото дете само после одвојување од родителот во градинката.</i></p> <p><i>Пофалете го децето и охрабрате го за да престане да плаче.</i></p>	<p>1. Детето реагира со израз на лицето кога е луто или се повлекува од играта.</p> <p><i>Преознајте ја оваа реакција на децето и зборувајте со него за причината за неговата лутина.</i></p>	<p>1. Детето ја изразува лутината и тагата на соодветен начин, со голема доза на контрола (кога друго дете не му дава некоја играчка или предмет, му нуди друг предмет за замена).</p> <p><i>Овозможете му на децето игра во која ќе укажете на значењето од контрола и на различно прикажување на емоциите на одредени места.</i></p>
<p>2. Детето престанува да плаче кога забележува познато лице во околината.</p> <p><i>Овозможете му на децето доволно љубов, топлина, убави зборови.</i></p>	<p>2. Детето престанува да биде агресивно кон други лица или предмети кога му се одвлекува вниманието.</p> <p><i>Кога децето се однесува агресивно, понудете му друга активност (оддалечете го од местото на конфликтот).</i></p>	<p>2. Детето почнува да ги контролира импулсите (вели не кога ќе го допре забранетиот предмет).</p> <p><i>Интервенирајте со особено внимание кога децето има проблем околу контролата на импулсите.</i></p>	<p>2. Детето со трпение чека ред во изведување на некоја активност која ја сака (да се клацка на клацкалката или да добие сок).</p> <p><i>Помогнете му на децето низ игра да го увиди значењето на контрола на емоциите и стекнување на терпеливост комуникација со другите.</i></p>	<p>2. Детето ги смирува негативните емоции и моментални импулси (брзо престанува да се лути, да плаче, да негодува).</p> <p><i>Овозможете им на децата самостојно да ги решаваат конфликтните ситуации со врстниците.</i></p>	

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
					<p>3. Го прифаќа одењето на училиште (градинка) без вознемиреност и лутина</p> <p><i>Појштикнете го дејшејо редовно да оди во градинка и кажувајте му како шаму може да се забавува со други деца.</i></p>

ПРИСТАП КОН УЧЕЊЕ

Раното детство е период кога децата учат како да учат и тие пристапуваат кон овој дел од учењето на различни начини. Пристапот кон учењето претставува основа за преостанатите домени во процесот на раното учење и развојот на децата. Овој домен се однесува на тоа како децата учат, а не на тоа што децата учат.

Малите деца, по својата природа, се љубопитни и сакаат да истражуваат. Добро осмислен амбиент којшто ја поттикнува иницијативноста, љубопитноста и интересот кон учењето се клучните фактори кои го унапредуваат пристапот кон учењето на малите деца. Во тоа, секако, клучна улога имаат професионалците вклучени во воспитно-образовните процеси во текот на раното детство. Создавањето позитивен амбиент за учење ги стимулира децата да истражуваат, да решаваат проблеми, да покажуваат висок степен на иницијативност, да се поттикнува нивната љубопитност и да се охрабруваат да поставуваат прашања. Во таков амбиент, децата развиваат позитивен пристап кон учењето кој е потребен за понатамошен успех во училиштето, но и за процесот на активно учење во текот на целиот живот.

Пристапот кон учењето се однесува на навиките, диспозициите и стиловите на учење кои укажуваат на различните начини на кои детето секојдневно се внесува во процесот на учење. Поконкретно, пристапот кон учењето се однесува на детската љубопитност и интерес, на неговата иницијативност, на упорноста и посветеноста, на креативноста и на инвентивноста, како и на способноста за рефлексивност и интерпретација.

Овој домен не се однесува на способностите и вештините коишто децата ги поседуваат, туку како тие се ориентираат и насочуваат себе си кон процесот на учење.

„Децата учат и се изразуваат на различни начини. Различните начини на кои тие учат, не се и не треба да се разберат како дефицит“¹⁷. Во воспитно-образовниот процес многу често се форсира медиокритетскиот пристап. Се очекува од секое дете, без разлика на индивидуалните способности, со исто темпо, на идентичен начин и со успех да ги усвои предвидените програмски содржини. Претходните искуства на детето се многу значајни. Начините на кои децата го изразуваат својот пристап кон учењето зависи и од нивниот темперамент, но и од животниот контекст на секое дете посебно. Во воспитно-образовниот процес треба да се почитуваат социокултурните специфичности на средината од која потекнува секое дете.

Семејството, пошироката средина, градинката, училиштето и сите оние што непосредно имаат некаква врска со раниот детски развој и учење, укажуваат на значењето и важноста на овој домен во понатамошниот развој на секоја личност.

Љубопитноста кај децата, нивните интереси, иницијативноста, упорноста, инвентивноста и креативноста се особини на детската личност кои се развиваат во рамките на останатите домени од развојот на детската личност. Укажувањето на посебното значење на секоја од гореспоменатите особини и нејзиното понатамошно негување и поттикнување во секојдневниот живот, особено во воспитно-образовниот процес, е од непроценливо значење за успешниот старт за поаѓање на училиште, но и за понатамошниот живот на детето воопшто. На секое дете треба да му се овозможи стекнување искуства низ процесот на учење кои соодветствуваат на неговите единствени потреби и можности. Секое дете е индивидуа сама за себе. Тоа има единствени, само за него, својствени потенцијали коишто треба да се поттикнат и да се негуваат.

Детскиот пристап кон учењето се однесува и на мотивацијата, однесувањето и когнитивните стилови коишто децата ги демонстрираат кога учат нешто ново и секогаш во различни ситуации. Децата треба да бидат мотивирани да го користат претходно стекнатите знаења и вештини. Тие треба да се оспособат и за доживотно учење.

Развивањето и негувањето на овој домен остава белег на понатамошниот живот на секое дете.

Клучните вредности коишто се очекуваат од децата на возраст од 0-6 години и се основа за дефинирање на стандардите за рано учење и развој во доменот Пристап кон учењето се:

- ▶ љубопитност и интерес;
- ▶ иницијативност;
- ▶ упорност и посветеност;
- ▶ креативност и инвентивност;
- ▶ рефлексивност и интерпретација.

Развојниот процес кај децата во рамките на доменот - **пристап кон учењето** се одвива во 2 субдомена:

I. СУБДОМЕН - Љубопитност и иницијативност со следните стандарди:

- Стандард 1: Детето може да научи нови работи и да стекне нови искуства;
- Стандард 2: Детето може да преземе иницијатива.

II. СУБДОМЕН - Креативност и истрајност со следните стандарди:

- Стандард 1: Детето покажува истрајност во преземените активности;
- Стандард 2: Детето може да ја користи својата креативност во секојдневните активности;
- Стандард 3: Детето може да учи на различни начини од сопствените искуства.

I. СУБДОМЕН: Љубопитност и иницијативност

Стандард 1: Детето може да научи нови работи и да стекне нови искуства;

0-2 години			2-3 години	3-4 години	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето гледа напред или наназад во различни предмети или лица.</p> <p><i>Поштикнете го дестето да го следи предметот којшто го движите нанапред и наназад. Движете се и самиште нанапред и наназад.</i></p>	<p>1. Детето загледува во непознати предмети во околината.</p> <p><i>Играјте си со децата, уште употребувајќи нови предмет со различна боја, форма и звуци.</i></p>	<p>1. Детето прашува за луѓето од својата околина.</p> <p><i>Овозможете им на посрамежливиште деца да бидат љубовитни. Поштикнете ги да поставуваат прашања.</i></p>	<p>1. Детето поставува прашања во врска со некоја приказна или некоја претходна активност.</p> <p><i>Одговорете му на дестето и секогаш дајте му и доволнителни информации.</i></p>	<p>1. Детето поставува прашања (Што е ова? Зошто Месечината е тркалезна? Како се родил јас?)</p> <p><i>Овозможете им на децата да прашуваат. Секогаш одговарајте на нивните прашања.</i></p>	<p>1. Децата развиваат личен интерес кон одредени нешта (собираат колички, разни предмети од интерес, минијатурни животни).</p> <p><i>Овозможете му на дестето да си развие сопствен интерес. Почитувајте го неговиот избор.</i></p> <p>2. Детето покажува интерес и сака да знае повеќе за настаните и приказните што се однесуваат на непознати нешта (на пр. за диносаурус)</p> <p><i>Овозможете им на децата различни извори за добивање одговор на нивните прашања (се интересира за диносаурус, купете играчка диносаурус, најдете книга за диносауруси).</i></p>
<p>2. Детето се врти за да го открие правецот од каде што доаѓа гласот/звукот.</p> <p><i>Користете некоја звучна играчка за да го поштикнете дестето да го открие правецот на звукот.</i></p>	<p>2. Детето притиска на копчиња за да предизвика звук.</p> <p><i>Обезбедете предмет и играчки кои ќе го охрабрат дестето да открие на кој принцип работат (на пр. музичка куќија).</i></p>	<p>2. Детето поставува прашања: Што? Како? Зошто?</p> <p><i>Читајте му на дестето книги со коишто го запознавате со различни места и култури.</i></p>	<p>2. Детето со внимание слуша нова приказна или бара да му се чита некоја нова книга.</p> <p><i>Обидете се на дестето постојано да му кажувате ниви приказни или да му раскажувате нови случки.</i></p>	<p>2. Детето поставува прашања за работи кои првпат ги забележува во својата околина.</p> <p><i>Менувајте ја честотоа средина во која се движи дестето со нови содржини (играчки, предмет), за да ја поштикнете неговиот љубовитност.</i></p>	<p>3. Детето покажува интерес за дискусии за одредени нови искуства и случувања (сака да разговара и да дознае нешто повеќе за некој настан кој се случил претходно).</p> <p><i>Разговарајте за теми кои се од интерес на дестето, поштикнете го да учествува во дискусијата.</i></p>

Стандард 2: Детето може да презема иницијатива

0-2 години		2-3 години	3-4 години	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци			
<p>1. Детето му се насмевнува на блиско лице за да сврти внимание кон себе.</p> <p><i>Одговорете на оваа иницијатива на дејствието и посветете му внимание (насмејте се или прозборете му).</i></p>	<p>1. Детето ја одбира омилената играчка помеѓу предметите што се наоѓаат пред него.</p> <p><i>Дајте му на дејствието можности за избор на играчка, сликовница...</i></p>	<p>1. Детето иницира игра самостојно, со одредена играчка или предмет за да го понуди за игра.</p> <p><i>Овозможете му на дејствието многу можности за игра, самостојно и со други деца.</i></p>	<p>1. Детето дава идеи како сака да го помине времето.</p> <p><i>Овозможете му доволно простор и време на дејствието за да направи избор во активност.</i></p> <p><i>Планирајте активности во соработка со дејствието.</i></p>	<p>1. Детето иницира помош во одредени ситуации (на пр. го чисти истуреното млеко).</p> <p><i>Поддржете ја иницијативата на дејствието и понудете му помош.</i></p> <p>1. Детето самостојно прави селекција од понудени материјали и предмети за играње.</p> <p><i>Поддржете го дејствието во изборот на материјали.</i></p> <p>2. Детето го замолува другарчето да му се приклучи во играта (покажува иницијативност за групна игра).</p> <p><i>Поддржете го дејствието во просоцијални активности и укажете му на позитивните ефекти од дружењето.</i></p>
	<p>2. Детето се преправа дека ја отвора вратата со играчка или предмет кој личи на клуч.</p> <p><i>Вклучете разни играчки кои имаат одредена функција и поттикнете го дејствието да ги користи за одредената намена.</i></p>	<p>2. Детето започнува нова активност и презема ризик (минимален), се качува на столче за да дофати некој предмет од интерес.</p> <p><i>Овозможете му нови активности коишто претходно ќе му ги објасните</i></p>	<p>2. Детето предлага активности од оние коишто се нудат.</p> <p><i>Разговарајте со дејствието како возрасните преземаат иницијативи.</i></p>	<p>2. Детето самостојно избира материјали за активност (на пр. коцки за кула).</p> <p><i>Овозможете му на дејствието креативна средина за игра и активности, во која ќе може слободно да ги изразува сопствениите иницијативи.</i></p> <p>3. Детето прави план за сопствената активност и учествува во неа.</p> <p><i>Поттикнете го дејствието самостојно да организира активности и поддржете ги неговите идеи.</i></p> <p>4. Детето, заради личен интерес, учествува во одредена активност.</p> <p><i>Овозможете му на дејствието да дизајнира и самостојно да организира активности и игри</i></p>

II. СУБДОМЕН: Креативност и истрајност

Стандард 1: Детето покажува истрајност во преземените активности

0-2 години			2-3 години	3-4 години	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето пократко време го задржува своето внимание на одреден предмет (ја превртува играчката во рацете).</p> <p><i>Пошшикнете го детето подолго време да го задржи погледот на некој предмет или играчка.</i></p>	<p>1. Детето ја бара омилената играчка.</p> <p><i>Скријте му ја играчката и пошшикнете го да ја најде.</i></p> <p><i>Пошшикнете го да не се откажува од активността.</i></p>	<p>1. Детето постојано сака да ги повторува омилените активности.</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги игра омилените игри и активности.</i></p>	<p>1. Детето истрајува во обидите правилно да ја облече блузата.</p> <p><i>Почитувајте ја детската желба за одредена работа (омилена облека)</i></p> <p><i>Коментирајте ја позитивно на неговата упорност.</i></p>	<p>1. Детето продолжува со активността (на пр. да бои, да реди коцки), иако другите деца завршиле со активността.</p> <p><i>Помогнете му на детето да го фокусира своето внимание.</i></p>	<p>1. Детето настојува успешно да ја заврши активността, си поставува цели, го следи поставениот план со помош на возрасен (секојдневно го полива цветчето, секојдневно го рани домашното милениче...)</p> <p><i>Пошшикнете го детето во неговата упорност (на пр. оваа недела ќе му давам вода на мачето).</i></p>
<p>2. Детето ги крева рацете нагоре и плаче сè додека не го земете во раце.</p> <p><i>Преознајте ја оваа употреба на рацете и земете го во раце</i></p>	<p>2. Детето подолго време се заигрува со одредена игра/играчка.</p> <p><i>Набљудувајте го детето. Забележувајте кои активности го интересираат повеќе.</i></p>	<p>2. Детето подолго време се обидува да ги нареди коцките</p> <p><i>Овозможете му на детето да испрае во активността (редење коцки. Не го деконцентрирајте со други работи. (исклучете го телевизорот).</i></p>	<p>2. Детето инсистира само да јаде или да се напие сок во чашата.</p> <p><i>Поддржете го детето во неговите настојувања и пофалете го за успешно завршената работа.</i></p>	<p>2. Детето е ангажирано на одредена активност од 5-10 минути.</p> <p><i>Пошшикнете го детето во неговата истрајност и модифицирајте ги очекувањата на децата со посебни потреби.</i></p>	<p>2. Детето прифаќа предизвици и истрајува во активността и покрај можни фрустрации.</p> <p><i>Овозможете му на детето доволно време и поддршка за да ја заврши посложената задача или игра со која е ангажиран.</i></p>

Стандард 2: Детето може да ја користи својата креативност во секојдневните активности

0-2 години		2-3 години	3-4 години	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				
<p>1. Детето ги испитува своите дланки преку гледање, ставање во уста и допирање една со друга.</p> <p><i>Пошшикнете го дејше во оваа активност и стимулирајте го да си игра со своите дланки</i></p>	<p>1. Детето различно ги употребува играчките. Ги комбинира на креативен начин (зема некој предмет кој личи на телефон и се преправа дека зборува).</p> <p><i>Пошшикнете го дејше да ги користи играчките на разни начини и овозможете му пристап на доволно материјали; Вршете постојано промена на материјалите коишто се достапни на децата.</i></p>	<p>1. Детето ја менува намената на предметите за општа употреба (лажиците и тенџерето како ударни инструменти).</p> <p><i>Дозволете му на дејше да ги користи и да ги комбинира играчките и материјалите од секојдневниот живот.</i></p>	<p>1. Детето се преправа и си замислува работи во играта (зема весник и се преправа дека чита).</p> <p><i>Пошшикнете го дејше во симболичката игра и искористете ја неговаата имагинација.</i></p>	<p>1. Детето си креира нови игри и активности.</p> <p><i>Овозможете му на дејше да креира и да си ги комплимира активностите на соствен начин.</i></p>	<p>1. Детето игра симболички игри (игра во улога на продавач, лекар, учителка, мајка, татко...).</p> <p><i>Придружете му се на дејше во симболичката и драмската игра, запознајте го со различни луѓе, култури и места.</i></p>
<p>2. Детето повторува дејства коишто претходно ги видело (постојано го испушта подадениот предмет или играчка).</p> <p><i>Наизменично додавајте му ја играчката и пошшикнете го да ја испушта.</i></p>		<p>2. Ја зема торбата на мајката и се преправа дека оди на работа.</p> <p><i>Набљудувајте го дејше додека игра симболичка игра и поддржете ја оваа активност.</i></p>	<p>2. Детето измислува приказни и песни во активност.</p> <p><i>Создадете средина за дејше во која тоа ќе експериментира и ќе ја користи својата имагинација.</i></p>	<p>2. Детето врши измени на познати приказни, си додава сопствени ликови и го менува текот на приказната.</p> <p><i>Пошшикнете го дејше на вакви активности и забавувајте се заедно, креирајќи сопствени приказни.</i></p>	

Стандард 3: Детето може да учи на различни начини од сопствените искуства;

0-2 години		2-3 години	3-4 години	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето притиска копчиња на одредени играчки или предмети, за да предизвика одредени промени (звук, слика...).</p> <p><i>Дозволете му на детејто притисај до предмет или играчки со копчиња и поштикнете го детејто да ги притиска, за да предизвикува одредени промени.</i></p>	<p>1. Детето ја повторува играта од претходниот ден.</p> <p><i>Коментирајте кога детејто го употребува својто искуство и знаење во нови ситуации, употребајте дескриптивен јазик.</i></p>	<p>1. Детето предвидува резултат од одредена активност (на пр. ако мама го стави тенџерето на шпорет, сигурно ќе готви).</p> <p><i>Разговарајте со детејто и дозволете му со вас да ги сподели сопствени мисли и идеи за својот што го опкружува.</i></p>	<p>1. Детето раскажува случки од минатото.</p> <p><i>Зборувајте со детејто за работите што ги видело, слушало за нив или ги направило.</i></p>	<p>1. Детето размислува гласно и зборува додека е ангажирано во одредена активност.</p> <p><i>Поставувајте му на детејто отворени прашања со кои го поштикнувајте да размислува(на пр. Што ако...? Како поинаку би можело да...?).</i></p>	<p>1. Детето употребува најразлични методи за да ги изрази сопствените идеи (раскажува, црта, пее).</p> <p><i>Овозможете му на детејто да ги изрази своите мисли и искуства на најразличен начин.</i></p>
		<p>2. Детето оди полека додека држи чаша наполнета со млеко или вода, за да не ја истури.</p> <p><i>Поштикнете го детејто да ги препознава последиците од својо однесување.</i></p>			<p>1. Детето планира активности и си поставува цели кои се базираат на претходни искуства.</p> <p><i>Овозможете му на детејто да ги сподели сопствени искуства кои претходно ги стекнало (на пр. да раскажува за нив, да црта...)</i></p>

ЈАЗИК, КОМУНИКАЦИЈА И РАЗВОЈ НА ПИСМЕНОСТ

Усвојувањето на јазикот и неговото правилно користење е важно за успешно функционирање на секоја индивидуа во општеството. Новородените деца, без оглед на нивното културолошко потекло, доаѓаат на свет подготвени да комуницираат со звуци, гестикации и зборови.

Правилното усвојување на јазикот е комплексен процес кој започнува од раѓањето на детето и, главно, е условено од голем број фактори. Со усвојување на јазикот, детето, всушност, усвојува еден моќен и комплексен симболички систем, кој го развива и усовршува во текот на целиот живот. Експресијата на лицето и говорот на телото со кои комуницираат најмалите бебиња брзо се заменува со „гугање“, формирање на зборови и конструкција на реченици.

„Општо е познато дека писмената популација денес е есенцијална за напредокот на секое општество, како од хуманитарни, така и од економски причини. На индивидуално ниво, писменоста го детерминира квалитетот на животот, личното унапредување, креирањето на имиџот за себе и можноста за успешно функционирање во современиот свет на забрзан технолошки развој. Да се биде писмен, значи да се има пристап до знаењето. Тоа нуди можност за избор и самопотврдување. На национално ниво, функцијата и економскиот просперитет на општеството зависи од добро едуцирани личности, со флексибилни и високо развиени професионални вештини“.¹⁵

Јазикот на децата им е неопходен за да ги изразат своите мисли и чувства, но, во исто време, тој им е неопходен за да ги разберат и другите лица со кои тие секојдневно стапуваат во комуникација.

Јазикот се усвојува во одреден социјален и културен контекст. Во почетокот, тоа е семејството, како примарна социјална средина, а подоцна тоа е училиштето и пошироката социјална средина.

Во развојот на јазикот и писменоста, клучен момент е детето да може да ги демонстрира своите почетни вештини на својот мајчин јазик.

Без разлика на мајчиниот јазик (македонски, албански, турски, ромски, итн.), средината во која детето секојдневно се движи треба да биде богата со пишан и говорен јазик.

„Надворешните влијанија од средината, подучувањето со специфични говорни вештини и богатите културни различности, влијаат во усвојување на јазични и комуникациски способности“.¹⁶

Клучни вредности кои се очекуваат од децата и се основа за дефинирање на стандардите во рамките на доменот јазик, комуникација и развој на писменоста, се следните:

- ▶ Способност за слушање и разбирање на говорниот јазик;
- ▶ Правилно зборување и елоквенција;
- ▶ Комуникациски вештини;
- ▶ Интерес кон читање на книги;
- ▶ Развој на способност за писмено изразување;
- ▶ Развој на чувство за постоење на културна и јазична различност.

Во рамките на доменот јазик, комуникација и развој на писменоста се одвојуваат 3 клучни субдомени, со следните стандарди:

I. СУБДОМЕН - Комуникација со помош на кој детето соодветно одговара на говорниот јазик, започнува да го разбира, демонстрирајќи говорни вештини во комуникацијата со околината:

Стандард 1: Детето може да слуша и разбира говорен јазик;

Стандард 2: Детето може да зборува и комуницира;

Стандард 3: Детето може да го збогати својот речник и да покаже напредок во правилниот говор.

II. СУБДОМЕН - Читање со помош на кој се развива интересот кон печатени материјали и препознавање на пишани симболи и букви:

Стандард 1: Детето покажува интерес кон печатени материјали;

Стандард 2: Детето може да препознае пишани симболи и букви.

III. СУБДОМЕН - Пишување со помош на кој детето започнува активности (чкртање, цртање.) кои понатаму се развиваат во вештини за пишување, преку кои искажува одредени идеи:

Стандард 1: Детето може да се вклучи во активности поврзани со пишување;

Стандард 2: Детето ги искажува своите идеи преку пишани симболи и букви.

I. СУБДОМЕН - Комуникација

Стандард 1: Детето може да слуша и разбира говорен јазик

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето ги движи рацете и нозете кога слуша познат глас.</p> <p><i>Зборувајте со дејство за време на секојдневните активности (додека го пресоблекувате, храните, бањате).</i></p>	<p>1. Детето го насочува погледот кон предметот за кој се зборува (каде е мачето...).</p> <p><i>Во комуникација со дејство, поставувајте му прашања и поштикнете го соодветно да одговори.</i></p>	<p>1. Детето повторува вербални кратки пораки кога ќе ги слушне.</p> <p><i>Додека си играше со дејство или во шекош на секојдневните активности, поштикнете го дејство да ви повтори некоја кратка порака.</i></p>	<p>1. Детето покажува 2 прста кога ќе го прашате колку години има.</p> <p><i>Поштикнете го дејство да ви покаже со прсти колку години има.</i></p>	<p>1. Детето го разбира значењето на изговорените зборови – постапува според инструкција составена од неколку активности.</p> <p><i>Побарајте од дејство да ви го покаже како се мијаш раце.</i></p>	<p>1. Детето се вклучува во разговор, го разбира она што го слуша и соодветно реагира.</p> <p><i>Иницирајте разговор за секојдневните активности на дејство, поставувајте му прашања и поштикнете го дејство да одговара.</i></p>
<p>2. Детето го вперува погледот во ликот на говорникот.</p> <p><i>Кажувајте приказни или пејте песнички кога сите со дејство.</i></p>	<p>2. Детето ја мрда главата за да одговори „да“ или „не“ на едноставно прашања (на пр. Дали сакаш колаче, чоколадо или некоја играчка).</p> <p><i>Поставувајте му на дејство едноставни прашања и поштикнете го соодветно да ви одговори.</i></p>	<p>2. Детето поврзува зборови со одредени предмети.</p> <p><i>Поштикнете го дејство да ви покаже одредени предмети во околинаша (Каде е масата, каде е играчкаша, каде е мачето, дрвошо итн.).</i></p>	<p>2. Детето соодветно реагира на изговорените зборови од страна на возрасен.</p> <p><i>Поштикнете го дејство да се наведне и да ги погледне своите чевли (Погледни колку ти се убави чевлише...)</i></p>	<p>2. Детето слуша подолга приказна и реагира на смешните делови со смеење.</p> <p><i>Читајте или раскажувајте ми на дејство комични и забавни приказни.</i></p>	<p>2. Детето го знае значењето на неколку специјализирани зборови (на пр. педијатар е доктор за деца, забар е доктор за заби).</p> <p><i>Поштикнете го дејство во концептуално разбирање на зборовите и охрабrite го кога правилно ќе употреби некој нов збор.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето го свртува вниманието за да се фокусира на некој предмет или личност во која гледа возрасниот.</p> <p>Вербализирајте ја вашата поштајка и насочете го вниманието на детето за одредени предмети (на пр. „Ева ја мама“, а ош како ќе погледне повторете „Да, ти ја најде мама“).</p>	<p>3. Детето прекинува со активноста кога ќе му се каже „не, не“.</p> <p>Внимавајте на детето додека се движи и игра во ваша близина и поштите го да прекине одредена активност со зборовите „не, не“.</p>	<p>3. Детето го прекинува возрасниот додека му чита приказна и прашува „Зошто?“.</p> <p>Прекинете со читањето и одговорете му на детето на неговото прашање.</p>	<p>3. Детето соодветно одговара на вербален налог.</p> <p>Поштите го да одговори на вербална инструкција („Донеси ми ја книгата од масата“).</p>	<p>3. Детето со внимание слуша приказни што му се раскажуваат, читаат, приказни на радио или на ТВ и бара дополнително објаснување.</p> <p>Читајте му на детето и секојдневно применувајте различни вербални стимулации (разговарајте, одговарајте на прашања, поштите го да оставува прашања).</p>	<p>3. Детето со леснотија прераскажува приказна, некој настан којшто го слушал од друга личност или некоја телевизиска серија, филм, театарска претстава.</p> <p>Поштите го детето постојано да ви прераскажува некоја позната приказна или случка, филм, театарска претстава. Со што ги зајакнувате лингвистичките вештини на детето при комуникацијата.</p>
	<p>4. Детето слуша кратка и едноставна приказна.</p> <p>Раскажувајте му на детето едноставни и кратки приказни и поштите го да ги слуша со внимание.</p>				

Стандард 2: Детето може да зборува и комуницира

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето испушта гласови за да предизвика внимание.</p> <p><i>Одговорете соодветно на секоја вокализација на бебето (погледнете го, насмејте се или прегрнете го).</i></p>	<p>1. Детето употребува гласови од својот мајчин јазик.</p> <p><i>Повторете она што го кажува детето и проширете ја секоја негова вокализација.</i></p>	<p>1. Детето кажува реченица составена од 2-3 збора.</p> <p><i>Покажете му на детето некој предмет од околината и поштикнете го да го именува и да ја продолжи реченицата.</i></p>	<p>1. Детето употребува социјални изрази од типот „благодарам“, „молам“...</p> <p><i>Охрабрите го детето да ги употребува овие изрази секогаш кога што е соодветно.</i></p>	<p>1. Детето започнува дискусија и поставува прашања.</p> <p><i>Вклучете го детето во разговорите секогаш кога е можно и одговарајте на поставените прашања</i></p>	<p>1. Детето ги кажува своите идеи на повеќе начини.</p> <p><i>Вклучете го детето во некоја дискусија која е од негов интерес.</i></p>
<p>2. Детето „гуга“ со поврзани самогласки.</p> <p><i>Следете ја вокализацијата на детето и зборувајте му, користејќи самогласки за одредени зборови.</i></p>	<p>2. Детето знае да го каже името на мама, тато, баба...</p> <p><i>Поставувајте му прашање („Како се вика мама? Како се вика тато“?) и повторувајте ги правилно одговорите на детето.</i></p>	<p>2. Детето употребува зголемен број зборови и ги става во реченици или изрази.</p> <p><i>Честоопшти зборувајте со детето, користејќи едноставен јазик на возрасен.</i></p>	<p>2. Детето постојано поставува прашања за да ја одржи конверзацијата.</p> <p><i>Одговарајте на поставените прашања и поштикнете го да поставува нови, кога правите пауза во зборувањето.</i></p>	<p>2. Детето точно пренесува кратка порака од учителот на родителот и обратно.</p> <p><i>Замолете го детето да пренесе одредена говорна порака дома и прашајте го следниот ден за што.</i></p>	<p>2. Детето разговара со свои врстници за некоја случка (како поминал на роденден, на прошетка, на распуст...)</p> <p><i>Охрабрите ја дискусијата помеѓу децата во групата.</i></p>
<p>3. Детето си зборува „само со себе“, преку испуштање на разни звуци.</p> <p><i>Бидете во близина на детето и кога е во фаза на „расприкажаност“ охрабрите го да продолжи (на пр. со вербална поддршка: „Ајде, кажувај ми уште“...).</i></p>	<p>3. Детето имитира едноставни зборови.</p> <p><i>Поштикнете го детето да повторува нови зборови.</i></p>	<p>3. Детето користи негација (не) или прости прашални зборови (што, зошто).</p> <p><i>Секогаш соодветно одговорете на детските прашања.</i></p>	<p>3. Детето зборува доволно јасно за да биде разбрано од оној којшто го слуша.</p> <p><i>Иницирајте игра во која ќе го поштикнувате детето да одговара на прашања.</i></p>	<p>3. Детето раскажува приказна која ја слушало (на прашање за што станува збор во книгата или во филмот, одговара за едно дете, за едно пријателство...)</p> <p><i>Поштикнете го детето да раскаже дел од приказната или дел од филмот којшто го гледал.</i></p>	<p>3. Детето раскажува сопствено искуство или доживување.</p> <p><i>Поштикнете го детето да раскажува по сеќавање (како си помина на роденден?)</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
					<p>4. Детето употребува различна интонација на гласот при раскажување на некој настан.</p> <p><i>Охрабрејте го детето да зборува јавно пред помала група.</i></p>
					<p>5. Детето рецитира стихотворба со промена на интонацијата на гласот.</p> <p><i>Пошшикнете го детето да изрецитира некоја стихотворба и охрабрејте го да ја менува интонацијата на гласот за поодделни делови од стихотворбата.</i></p>

Стандард 3: Детето може да го збогати својот речник и да покаже напредок во правилниот говор

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето се огласува со самогласки (а, у, е...).</p> <p><i>Охрабрете го детето со внимание кога ги испушта гласовите.</i></p>	<p>1. Детето користи еден збор за да комуницира со возрасен (вели „горе“ кога сака да го подигнат од креветот).</p> <p><i>Прекознајте го говорот на детето и позитивно одговорете на неговиот барање.</i></p>	<p>1. Детето имитира зборови кои за првпат ги слуша.</p> <p><i>Поддржете ја оваа иницијатива на детето и објаснете му го значењето на зборот или поштикнете го правилно да го изговара.</i></p>	<p>1. Детето опишува некои личности или предмети со користење на придавки за подобро објаснување (убав, лош, мал...).</p> <p><i>Поштикнете го детето да ги објаснува предметите или лицата коишто се во неговата околина (каква е бабата, какво е цвеќето).</i></p>	<p>1. Детето ги усогласува зборовите со род и број</p> <p><i>Охрабрете го детето правилно да го употребува родот и бројот при раскажување и интервјуирајте ако згреша.</i></p>	<p>1. Детето ги препознава зборовите кои се различни од мајчиниот јазик.</p> <p><i>Разговарајте со детето за постоење на различни јазици во локалната заедница и пошироко.</i></p> <p>2. Детето го знае спротивното значење на зададениот збор (светло-темно, мало-големо, ден-ноќ...)</p> <p><i>Поштикнете го детето да каже спротивно значење на зададен збор (тенко-дебело, мало-големо, убаво-грдо).</i></p>
<p>2. Детето „гуга“ со наизменично користење на самогласки и согласки (ма, га, ба...)</p> <p><i>Одговорете соодветно со имитирање на неговиот говор и продолжете со зборови со значење.</i></p>	<p>2. Детето подолго време неразбирливо брбори.</p> <p><i>Внимателно слушајте го детето и одговорете со соодветна конверзација на брборенето на детето.</i></p>	<p>2. Детето објаснува слика или цртеж со 3-4 збора.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ви го објасни цртежот и помогнете му во изнаоѓање на нови и соодветни зборови.</i></p>	<p>2. Детето прашува за значењето на одредени зборови или како се вика некој предмет.</p> <p><i>Одговорете му на детето на прашањето и доделете му со зборови кои имаат слични значење.</i></p>	<p>2. Детето употребува нов збор или прашува за значењето на некој непознат збор.</p> <p><i>Поштикнете го детето да си го збогатува речникот и објаснувајте му ги значењата на зборовите.</i></p>	<p>3. Детето учествува во говорни игри (дополни ја реченицата, продолжи ја приказната...)</p> <p><i>Охрабрете го детето да оишува, прераскажува и раскажува настани, случки и поштикнете го да употребува нови зборови.</i></p>

II. СУБДОМЕН - Основи за читање

Стандард 1: Детето покажува интерес кон печатени материјали

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето гужва лист од хартија или весник.</p> <p><i>Погадајте му на детето лист од хартија и внимателно набљудувајте го како манипулира со неа.</i></p>	<p>1. Детето разгледува корица од сликовница.</p> <p><i>Понудете му на детето сликовница и поштикнете го да ги разгледува илустрациите на корицата</i></p>	<p>1. Детето покажува интерес за сликовници.</p> <p><i>Обезбедете сликовници во близина на детето, дајте му да избере сликовница и понудете се да му ја прочитате</i></p>	<p>1. Детето се загледува во разни печатени материјали.</p> <p><i>Понудете му на детето да разгледува разни илустрирани книги, списанија, етикетки на храна</i></p>	<p>1. Детето препознава печатени симболи во својата околина.</p> <p><i>Поштикнете го детето да препознае некој печатен симбол (лого на омилена чоколада, омилена играчка...).</i></p>	<p>1. Детето подолго време седи и разгледува сликовница или некој друг печатен материјал, држејќи ја книгата во правилна позиција.</p> <p><i>Погајте му на детето некоја книга и охрабрате го да ја разгледува книгата со буквите поставени од горе надолу.</i></p>
<p>2. Детето посегла по илустрирана сликовница со многу бои.</p> <p><i>Погадајте му ја сликовницата на детето и охрабрате го да се посегне по неа.</i></p>	<p>2. Детето одбира некоја сликовница и бара да му ја читате.</p> <p><i>Одговорете позитивно на барањето на детето, практикувајте ја оваа активност почесто.</i></p>	<p>2. Детето постојано сака да му ја читате истата приказна.</p> <p><i>Одговорете позитивно на желбата на детето и покажувајте му ги илустрациите од книгата.</i></p>	<p>2. Детето покажува во книгата каде е текстот, а каде е сликата.</p> <p><i>Разгледувајте ја сликовницата заедно со детето и охрабрате го да ви покаже каде се сликите, а каде е напишан текстот на приказната.</i></p>	<p>2. Детето правилно ја разгледува сликовницата, вртејќи ги страниците една по една, од напред кон назад.</p> <p><i>Обезбедете му пристап до разни сликовници и поштикнете го детето да се занимава, вртејќи ги страниците на книгата; Помогнете му правилно да го прави тоа.</i></p>	<p>2. Детето раскажува настан по одредени слики кои за првпат ги гледа.</p> <p><i>Поштикнете го детето да раскаже содржина по серија слики.</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето внимава на гласот на возрасната личност, додека таа го држи во скут и му чита.</p> <p><i>Седнете го дејше и обидете се да му читате книга, користејќи различни гласови.</i></p>				<p>3. Детето покажува интерес и се преправа дека му „чита“ книга на помало дете или на некоја играчка (кукла, куче, маче...).</p> <p><i>Поштикнете ја оваа активност кај дејше и пошешувајте го почесто да им „чита“ на своите кукли или омилените играчки-животи.</i></p>	<p>3. Детето ја користи книгата за да добие некоја информација.</p> <p><i>Охрабрете го дејше да ви ја донесе книгата во која има слики или пишана за нешто што него го интересира (за некој животни, омилен приказни, мориња, реки итн.).</i></p>
					<p>4. Детето знае дека книгата има наслов, автор и илустрации.</p> <p><i>Овозможете му на дејше да прегледа до разни книги, илустрирани сисанија и разговарајте за насловите на книгата и како настануваат тие (кој ги пишува... името на авторите).</i></p>

Стандард 2: Детето може да препознае пишани симболи и букви

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				
<p>1. Детето се загледува во слики и постери по сидовите.</p> <p><i>Поставејте разни слики во просторот каде што престојува детето;</i></p> <p><i>Покажете му на детето некоја книга и посочете ја сликата.</i></p>	<p>1. Детето ја покажува ба-раната слика на книгата.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ви покаже некоја слика од познатата сликовница (каде е мачето, каде е девојчето...).</i></p>	<p>1. Детето препознава печатени лога или симболите на омилените предмети, храна (на пр. етикети од омилено чоколадо).</p> <p><i>Поштикнете го детето да го избере омиленото предмет со препознавање симболош или логош на амбалажата.</i></p>	<p>1. Детето ја препознава омилената книгата по сликите и симболите на корицата.</p> <p><i>Замолете го детето да ви ја донесе сликовницата со посочување на сликите и пишаниот текст на корицата.</i></p>	<p>1. Препознава некои букви во пишан текст (буквата О или првата буква од своето име)</p> <p><i>Охрабрете го детето да ви покаже некои букви кои имаат форма на круг (на пр. буквата О)</i></p>	<p>1. Детето поврзува глас со одредена буква (о, а...).</p> <p><i>Поштикнете го детето да изговори некоја позната буква која ќе ја посочи во некоја книга или текст;</i></p> <p><i>Користете сложувалки со букви.</i></p>
	<p>2. Детето ги покажува зборовите во сликовницата.</p> <p><i>Кога му читате книга /сликовница на детето, покажете му ги деловите кои се со текст и поштикнете го да го направи истото.</i></p>	<p>2. Детето ја покажува правата слика во книгата кога го прашувате да ја покаже („Каде е цветето“? „Каде е кучето“?)</p> <p><i>Читайте му често на детето и поворемно прашувајте го да покаже одредени слики</i></p>	<p>2. Детето прави разлика помеѓу букви и други симболи.</p> <p><i>Разгледувајте заеднички некоја сликовница и охрабрете го детето да ви ја покаже сликата на страницата каде што има и букви во вид на текст.</i></p>	<p>2. Се преправа дека чита, гледајќи во познат текст.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ја држи омилената сликовница и да ги листи страниците како да чита.</i></p>	<p>2. Детето именува букви во пишан текст.</p> <p><i>Охрабрете го детето да ги именува и покаже буквите коишто вие ги посочувате</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
					<p>3. Детето го препознава своето име напишано на хартија.</p> <p><i>Најишеџе неколку имиња и пошџикнеџе го деџеџо да го прејознае своџо име и охрабреџе го да ги именува буквиџе.</i></p> <p><i>Обезбедеџе му приџај на деџеџо до книги или сликовници и пошџикнеџе го да гледа во нив и да раскажува.</i></p>
					<p>4. Детето именува 2-3 букви, поврзувајќи ги во низа.</p> <p><i>Најишеџе неколку краџки зборови и пошџикнеџе го деџеџо да ги именува буквиџе во низа.</i></p>

III. СУБДОМЕН - Основи на пишување

Стандард 1: Детето може да се вклучи во активности поврзани со пишување

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето експериментира со алатки за пишување, (ги превртува во дланките, моливот, пенкалото, фломастерот).</p> <p><i>Подајте му на детето некој голем фломастер или маркер и поштикнете го да го задржи со двете раце;</i></p> <p><i>Покажете му како се отвора и затвора капачето.</i></p>	<p>1. Детето спонтано црта на лист хартија, без одреден правец и место.</p> <p><i>Обезбедете му на детето хартија и алатки за пишување (моливи, креони, маркери).</i></p>	<p>1. Детето црта спонтано, со еден потез, правејќи кружни движења.</p> <p><i>Обезбедете му на детето разни алатки за пишување и големи листови хартија поставени на хоризонтални и вертикални површини.</i></p>	<p>1. Детето црта со маркер неправилни линии или кругови со повеќе потези.</p> <p><i>Охрабрете го детето во оваа активност.</i></p>	<p>1. Детето црта одредени форми кои заличуваат на букви (круг во вид на буквата O).</p> <p><i>Кога ќе нацрта круг објаснете му на детето дека е што буквата O, разговарајте и за други букви и напишете некои од нив.</i></p>	<p>1. Детето пишува или црта разни форми со повеќе потези.</p> <p><i>Обезбедете му на детето доволно хартија, шабаци и алатки за пишување и цртање и поштикнете го да пишува.</i></p> <p>2. Детето пишува зададена буква со копирање.</p> <p><i>Нацртајте некоја буква или посложена форма на линија и охрабрете го детето да ја гледа и да ја напише само.</i></p>
	<p>2. Детето прави точки на лист хартија со дебел фломастер.</p> <p><i>Дајте му на детето листов хартија и дебел фломастер и поштикнете го да става шочки на листови.</i></p>	<p>2. Детето црта хоризонтални и вертикални линии со еден потез.</p> <p><i>Охрабрете го детето во оваа активност и обезбедете разни моливи, боички, фломастери.</i></p>	<p>2. Детето црта форми во песок или на земја со зашилен предмет.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ви нацрта круг на рамна земјена или песочна површина со некое зашилено гранче.</i></p>	<p>2. Детето копира зададена форма.</p> <p><i>Нацртајте едноставна форма (линија) и поштикнете го детето да ја нацрта.</i></p>	<p>3. Детето самостојно ги пишува буквите од своето име.</p> <p><i>Поштикнете го детето да си го напише своето име.</i></p>

Стандард 2: Детето може да ги искажува своите идеи преку пишани симболи и букви

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
	<p>1. Детето ѝ го покажува напишаниот и исцртан лист на друга личност.</p> <p><i>Охрабрете го и пофалете го дејше за оваа негова активност.</i></p>	<p>2. Детето црта на лист хартија, за да нацрта нешто.</p> <p><i>Пошшикнете го дејше да ги искажува своите идеи и, на овој начин, охрабрете го.</i></p>	<p>1. Детето имитира пишувањето во игра како намерна активност.</p> <p><i>Охрабрете го дејше да имитира возрастна личност која пишува, понудете му на дејше разни видови хартија, моливи, фломастери.</i></p>	<p>1. Детето црта предмет или лице од својата околина.</p> <p><i>Пошшикнете го дејше да го нацрта маче, куче, баба, дедо или некоја друга драга личност или, пак, некој познат предмет.</i></p> <p><i>Помогнете му, ако е потребно, и пофалете го како добро го нацртал цртежот.</i></p>	<p>1. Користи цртаници и цртежи кои личат на букви, за да напише некоја порака.</p> <p><i>Пошшикнете го дејше да напише некоја честитка или покана.</i></p>
		<p>2. Детето црта на лист хартија за да ѝ напише писмо на позната личност.</p> <p><i>Дајте му на дејше лист хартија и некој фломастер и пошшикнете го да ѝ напише писмо на својата мајка, баба...</i></p>	<p>2. Детето црта слика според некој настан.</p> <p><i>Охрабрете го дејше да црта познати симболи или слики.</i></p>	<p>2. Детето бара од возрастна личност да му напише нешто во врска со некоја негова идеја.</p> <p><i>Одговорете позитивно на барањето на дејше.</i></p>	

КОГНИТИВЕН РАЗВОЈ И СТЕКНУВАЊЕ НА ОПШТИ ЗНАЕЊА

Когнитивниот развој се однесува на зголемување на интелектуалните и менталните способности на децата. Поконкретно, станува збор за прогресивен процес којшто настанува како резултат на интеракција на детето со останатите објекти, субјекти и настани коишто се случуваат во неговата околина. Когнитивниот развој обединува неколку сегменти, како што се: препознавање, обработка, организација и соодветна употреба на дадената информација. Процесот на когнитивниот развој вклучува комплекс на ментални активности, како: истражување, откривање, презентирање, сортирање, класифицирање и меморирање на информациите. Овој домен од развојот на детската личност, во исто време, вклучува: „Како мислат и што знаат децата“. Во предучилишниот период когнитивниот развој се однесува на стекнување вештини за процена, критичност, решавање на проблеми, разбирање на правила и концепти, како и визуелизација на можностите и последиците.

„Децата не се разликуваат само по начинот на којшто ги стекнуваат општите знаења, туку и по начинот на којшто тие учат, помнат и разбираат.“ Токму затоа, во воспитно-образовниот процес треба да се посвети поголемо внимание на начинот на којшто децата ги стекнуваат знаењата.

Когнитивниот развој се однесува на стратегиите коишто децата ги користат за да го истражуваат и учат светот што ги опкружува, додека стекнување на знаењето е процес преку кој се акумулираат информациите коишто ги добиваат во текот на интеракцијата со надворешниот свет, со цел активно да се вклучат во решавање на проблемите, како и зголемување на нивното чувство кон критично размислување.

Во последно време сè повеќе се укажува на значењето на социјалната и емоционалната интелигенција, како значајни претпоставки за успешно адаптирање и функционирање на децата во образовната средина.

Новите знаења кои децата ги стекнале се основа за нивните секојдневни активности, вклучувајќи го и нивниот пристап кон учењето. Стимулацијата на когнитивниот развој е основа за успехот којшто децата ќе го постигнат во понатамошниот образовен процес. Когнитивниот развој не е изолиран процес, тој зависи од степенот на развој на останатите домени, пред сè, физичкото здравје и социоемоционален развој.

Развојниот процес во доменот на когнитивниот развој се одвива во 4 субдомени и тоа:

- ▶ Логика и размислување;
- ▶ Математика и броеви;
- ▶ Уметност;
- ▶ Наука.

Преку развојот на математичките и нумеричките вештини се поттикнува развој на математичко изразување, развивање на логично размислување и решавање на проблеми, развивање на вештини поврзани со употреба на бројки, нумерички операции и мерни единици.

Уметничкото изразување е многу важна компонента во развојот на детската личност и детското искуство.

Децата коишто имаат можност на различни начини да ја развиваат својата фантазија и креативност, учат како да ја изразуваат својата индивидуалност, своите интереси, способности и вештини. Играјќи си меѓусебно, децата учат едни од други, споделуваат искуства и учат да ги почитуваат разликите во културата и изразувањето.

Детето на свој, автентичен начин умее да ги изрази своите чувства преку музика, театар, цртање, движење, сето тоа како дел од неговиот когнитивен развој.

Клучните вредности коишто се очекуваат од децата на возраст од 0-6 години и се основа за дефинирање на стандардите за рано учење и развој во доменот когнитивен развој и стекнување на општи знаења, се:

- ▶ Способност на децата да размислуваат;
- ▶ Способност за стекнување и користење нови информации;
- ▶ Способност за активно решавање на проблемите, во зависност од нивниот развоен стадиум;
- ▶ Способност за критичко размислување.

Во рамките на доменот Когнитивен развој и општи знаења, се разгледуваат следните стандарди:

I. СУБДОМЕН - Логика и размислување

Стандард 1: Детето демонстрира способност да истражува и открива.

II. СУБДОМЕН - Математика и броеви

Стандард 1: Детето демонстрира знаење за количина, бројки и броење;

Стандард 2: Детето демонстрира способност за класификација и серијација.

III. СУБДОМЕН - Наука

Стандард 1: Детето стекнува информации за средината преку набљудување и манипулација;

Стандард 2: Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на живиот свет (растенија и животни);

Стандард 3: Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на неживата природа;

Стандард 4: Детето осознава за човекот како живо и општествено суштество.

IV. СУБДОМЕН - Уметност

Стандард 1: Детето демонстрира способност да разликува различни звуци/гласови;

Стандард 2: Детето демонстрира интерес за учество во музички активности;

Стандард 3: Детето демонстрира интерес за учество во разни форми на визуелна креативност.

I. СУБДОМЕН: Логика и размислување

Стандард 1: Детето е способно да истражува и открива нови работи

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Се загледува или се врти со телото за да ја следи играчката или предметот, којшто е во движење.</p> <p><i>Паралелно кријте и покажувајте одредена играчка пред очите на детето.</i></p>	<p>1. Детето притиска копче на ТВ или радиоприемник и ги разбира последиците.</p> <p><i>Дозволете му да ги истражува апаратите во домаќинството додека го надгледувате.</i></p>	<p>1. Детето ракува со механичка играчка.</p> <p><i>Дозволете му на детето притоа да некоја механичка играчка или предмет кој може да се отвори, затвори, одвртува, зартува.</i></p>	<p>1. Детето открива нов начин на употреба на некоја играчка или предмет (гледа како се гради кула и се обидува да го направи истото, користи капак од тенџере како волан од кола).</p> <p><i>Овозможете му на детето притоа да безбедни предмети за домашна употреба; Поштикнете го да открие како и зошто се употребува.</i></p>	<p>1. Детето истражува разни видови на предмети и материјали.</p> <p><i>Овозможете му притоа да безбедни предмети и материјали коишто може да ги користи.</i></p>	<p>1. Детето расклопува и повторно составува разни предмети/играчки.</p> <p><i>Овозможете му притоа да механички играчки и предмети коишто се расклопуваат и повторно се склопуваат.</i></p>
<p>2. Детето пронаоѓа делумно скриен предмет.</p> <p><i>Скријте ја омилената играчка под некоја покривка и поштикнете активност кај детето, за да ја пронајде играчката.</i></p>	<p>2. Детето отвора фиоки и плакери за да открие што има во нив.</p> <p><i>Дозволете му на детето да отвори и затвори фиоки и плакери и поштикнете го да ви каже зошто го прави тоа.</i></p>	<p>2. Детето истура вода во песокот (во земјата) за да направи кал.</p> <p><i>Овозможете му на детето да игра со песок, земја и помогнете му да направи кал. Објаснете му дека земјата или песокош со вода се омекнува и може да се прават фигури.</i></p>	<p>2. Детето користи алатки за истражување (употребува лупа за да види некој предмет).</p> <p><i>Овозможете му притоа да безбедни предмети коишто може да ги манипулира.</i></p>	<p>2. Детето поставува прашања за работи коишто ги гледа или слуша.</p> <p><i>Поштикнете го детето да поставува прашања и понудете му одговор (Што се случува ако го направим ова?, Зошто се случува тоа?).</i></p>	<p>2. Детето набљудува и дискутира за промените коишто ги забележува (на пр. овде има нова зграда, претходно немало).</p> <p><i>Поштикнете го детето да ги забележува промените и новонастанатите состојби во околината и разговарајте за тоа.</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>3. Детето постојано ја испушта играчката која му ја додавате и набљудува што ќе се случи.</p> <p><i>Подадете му ја испуштената играчка и поштикнете го да ја повтори активноста.</i></p>	<p>3. Детето ја поставува топката на искосена површина и гледа како таа се тркала.</p> <p><i>Демонстрирајте му ја оваа активност на детето и поштикнете го неколку пати да ја повтори самостојно.</i></p>		<p>3. Детето започнува да ги разбира причинско-последичните врски (ако го изгасне радиото, ќе биде тивко).</p> <p><i>Овозможете му на детето да истражува со предметите и да ги забележува ефектите (на пр. светло-темно, гласно-тивно).</i></p>	<p>3. Детето учествува во едноставни истражувачки активности (на пр. се наведнува да помириша разни кутии за да се обиде да открие што има во нив).</p> <p><i>Поштикнувајте ја и подржете ја љубовитноста кај детето.</i></p>	<p>3. Детето предвидува што ќе се случи, врз основа на набљудување и истражување. Тоа ја тестира својата претпоставка.</p> <p><i>Дадете му магнет на детето и неколку метални коичиња, поштикнете го да го користи магнетот и со други метални предмети.</i></p>
				<p>4. Детето решава проблем преку активно набљудување и истражување (на пр. додава поголема количина на вода врз тркалото од воденицата, за да го забрза движењето на тркалото).</p> <p><i>Овозможете му пристап до разни играчки или предмети за општа употреба кои детето ќе ги истражува на кој принцип работат и зошто се користат.</i></p>	<p>4. Детето реди коцки една на друга, за да види на која висина ќе паднат.</p> <p><i>Овозможете му пристап на детето до разни предмети, играчки, помагала за учење, за истражување и набљудување.</i></p>

II. СУБДОМЕН: Математика и броеви

Стандард 1: Детето демонстрира знаење за количина, бројки и броење

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето употребува гестикација кога бара „уште“.</p> <p><i>Воведете го во игра со шопчиња или други поистинити предмети, кријте ги и покажувајте ги наизменично.</i></p>	<p>1. Детето ја подава празната чаша и бара уште вода или сок...</p> <p><i>Земете ја чашата, пошвердете му на детето дека е празна, најолнејте ја со бараната содржина и вратете му ја со објаснување дека е полна.</i></p>	<p>1. Детето спомнува бројки при играње (песнички со бројки, броеви, скали, играчки, коцки).</p> <p><i>Овозможете му на детето да пее песнички и игра игри каде што се споменуваат бројки.</i></p>	<p>1. Детето брое до 5 напред.</p> <p><i>Покажете му слика од некое омилено живоотно (маче, куче) и поштикнете го да ги изброи нозете, ушите, очите.</i></p>	<p>1. Детето идентификува делови од целина (половина јаболко, половина чаша сок).</p> <p><i>Овозможете му на детето, за време на оброците, да учествува во активностите коишто се поврзани со мерење и броење (преку активности покажете му на детето дека броевите одредуваат одредена мерка или количина).</i></p>	<p>1. Детето ја именува бројката во зададен текст.</p> <p><i>Покажете му книга со бројки и букви или напишете бројки и буква и поштикнете го да покаже каде е бројката.</i></p> <p>2. Детето кажува кој број следи или кој му претходи на бројот 5.</p> <p><i>Поштикнете го детето да ви каже кој е следниот број после бројот (на пр. 5 или кој е бројот пред бројот 5);</i></p> <p><i>Повторувајте ја оваа активност почесто и поврзете ја со некоја игра.</i></p>
	<p>2. Детето покажува со прсти колку години има.</p> <p><i>Прашајте го детето да ви покаже со прсти колку години има;</i></p> <p><i>Поштикнете го да ви покажува 1 или 2 прстиња.</i></p>	<p>3. Детето подава една коцка (или друг предмет) на барање.</p> <p><i>Овозможете му прстите на детето до коцки или други предмети и дајте му инструкција да ви подаде една коцка („Дај ми само една коцка“... „Сега дај ми 2 коцки“)</i></p>	<p>2. Детето бара 2 јаболка, бидејќи сака едно да му даде на другарчето.</p> <p><i>Прашајте го детето колку јаболка се пошребни за него и за неговото другарче.</i></p>	<p>2. Детето поврзува број со одредени предмети, открива дека има доволен број чинии за секое дете.</p> <p><i>Играјте со коцки или други предмети и замолете го детето да ви додаде две, три коцки.</i></p> <p><i>Поштикнете го да ви каже колку чинии треба да ставите на масата за да има за сите.</i></p>	<p>3. Детето препознава броеви од 1-10.</p> <p><i>Напишете ги броевите и поштикнете го да каже кој е бројот.</i></p> <p><i>Играјте карти или други игри каде што има шалони со броеви.</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
				<p>3. Детето ги употребува броевите во повеќе намени (Колку години има?, Колку пари има во паричникот?, Колку јаболка има на масата?, Кој е бројот на неговата улица...).</p> <p><i>Пошшикнете го дејшего да ги користи броевите во секојдневните комуникации и разговарајте со него каде сè се користат бројките.</i></p>	<p>4. Детето го кажува бројот на улицата на која живее.</p> <p><i>Пошшикнете го дејшего точно да ја научи адресата и бројот на улицата.</i></p>
				<p>4. Детето брои напамет до 10.</p> <p><i>Пошшикнете го дејшего да брои до 10 и охрабрите го да ги кажува броевите по редослед.</i></p>	<p>5. Детето ја поврзува количината со симболот на бројот - детето брои 6 коцки и ги става до бројот 6.</p> <p><i>Дајте му на дејшего коцки или други предмети (камчиња) и нацртајте на лист хартија броеви од 1-10.</i></p> <p><i>Пошшикнете го дејшего да изброи 6 предмети и да ги стави до бројот 6.</i></p>

Стандард 2: Детето демонстрира способност за класификација и серијација

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци			
<p>1. Детето ја поврзува капата со главата (ја става и ја вади капата од главата на кукла или на некоја блиска возрасна личност).</p> <p><i>Покажете ми на дејствието како се става и вади капа од глава и пошшикнете го да се обиде да го прави што посамостојно</i></p>	<p>1. Детето групира неколку предмети, според големина, со асистенција.</p> <p><i>Поставете коцки со разна големина и пошшикнете го дејствието, со ваша помош, да ги оддели малиште од големиште.</i></p> <p><i>Покажете му слики и пошшикнете го да ги покаже само оние каде што има животи.</i></p>	<p>1. Детето ги групира децата како „бебиња“ и „големи деца“.</p> <p><i>Пошшикнете го дејствието да зборува за други деца, кои се бебиња, а кои се големи деца.</i></p> <p><i>Поставени: црвени, жолти, сини и зелени шойки; црвени, сини, жолти и зелени коцки; црвени, жолти, сини и зелени балони; црвени, жолти, сини и зелени картонски кутии.</i></p>	<p>1. Детето воочува контрастни особини кај предметите (големо-мало, долго-кусо, лесно-тешко) и врши нивно групирање.</p> <p><i>Овозможете му на дејствието пристај до разни предмети со одредени карактеристики и пошшикнете го да ги организира и сортира според повеќе карактеристики (на пр. тенки и долги во зелена кутија).</i></p>	<p>1. Детето ги опишува дневните активности според времето на случување.</p> <p><i>Разговарајте со дејствието за неговите дневни активности и пошшикнете го да каже што прави наутро, а што навечер.</i></p> <p><i>Разгледувајте заеднички слики и фотографии на кои се прикажани различни активности коишто се случуваат наутро, најлагне и навечер.</i></p> <p><i>Пошшикнете го дејствието самостојно да опише еден настан што се случува наутро и најлагне во негово што секојдневие.</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
	<p>2. Детето ги одделува тенџерињата од капаците.</p> <p><i>Пошшикнете го дејшејо да го сџави каџакош на една, а шенџерејо на друга сџрана.</i></p>	<p>2. Детето групира предмети според форма самостојно</p> <p><i>Дајше му на дејшејо разни форми (шойки, коџки) и пошшикнете го да ги оддели едни од други.</i></p>	<p>2. На вербално упатство детето ги поставува предметите на соодветно место.</p> <p><i>Пошшикнете го дејшејо да ја „скрие“ шойкаша зад него или да ги сџави играчкише на соодветно место (на пр. авшомобилчејо да го сџави во гаража, шойкаша пог маса, куклаша на сџолче и сл.).</i></p>	<p>2. Детето набројува кои објекти се: пред него, зад него, под него, далеку од него).</p> <p><i>Овозможејте му на дејшејо да ги набљудува објектише горе, долу и околу нив (мебел, играчки, оџрема, дрвја и сл.), а пошоа пошшикнете го да ги наброи сите објекти што ги гледа, а се наоѓаат над него, пошоа оние кои се пог него, оние кои се прег него, пошоа оние кои се зад него и, на крај, оние кои се далеку од него.</i></p>	<p>2. Детето сортира копчиња според бројот на дупките.</p> <p><i>Пошшикнете го дејшејо да ги оддели само оние коџчињаши кои имаат 2 дуйки. Повшорете ја активността со коџчиња со 4 дуйки.</i></p>
		<p>3. Детето покрива помал предмет со поголем.</p> <p><i>Дајше му на дејшејо 2 чаши со разна големина, свршејте ги со дношо нагоре и пошшикнете го да ја покриве помалаша чаша со поголемаша.</i></p>		<p>3. Детето ги реди предметите по должина, од најкратко до најдолго или обратно.</p> <p><i>Дајше му на дејшејо моливи (или друг вид прегметти) со разна должина и побарајше да го одвои најкраќиош или најдолгош молив и да го сџави прв во низаши.</i></p>	<p>3. Детето црта шаблони во зададена положба (предзад, внатре-надвор, се допираат- не се допираат).</p> <p><i>Со помож на шаблони дејшејо црша на лист харшија: квадрати, штриаголник, во нацршаниош квадрати црша круг, во нацршаниош круг црша штриаголник, во нацршаниош штриаголник.</i></p>

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци			
			<p>4. Детето именува (идентификува) позиција во ред: ЈАС СУМ ПРВ, ТИ СИ ВТОР.</p> <p><i>Пошшикнете го дејшемо да го кажува редоследот во низа;</i></p> <p><i>Овозможете му на дејшемо секојдневни активности во кои дејшемо ќе категоризира, класифицира или реди објекти и настаните по одредени редоследи.</i></p>	<p>4. Детето сортира предмети во серија, според повеќе карактеристики (боја, големина, форма)</p> <p><i>Овозможете му на дејшемо пристијај до разни предмете и пошшикнете го да ги сортира по разни карактеристики, поединечно или во серија</i></p>

III. СУБДОМЕН: Наука

Стандард 1: Детето стекнува информации за средината и опкружувањето, преку набљудување и манипулација.

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето става во уста предмет кој го држи во рацете, го вади од устата, го загледува и повторно го става во устата.</p> <p><i>Изберете едноставни и безбедни играчки и поодавајте му ги на детето за да може да ги истражува.</i></p>	<p>1. Детето ги поврзува работите што се случуваат (удира два предмета за да го слушне звукот).</p> <p><i>Овозможете му на детето да манипулира со разни предмети</i></p>	<p>1. Детето ги покажува сосставните делови на некој предмет.</p> <p><i>Овозможете му на детето да истражува предмети и поистикнете го да покажува одредени делови од предметот.</i></p>	<p>1. Детето ги запознава предметите и појавите, преку употреба на сетилата (ова е меко, цветето мириса убаво...).</p> <p><i>Поддржете го и поистикнете го детето да осознава преку примена на сите сетила.</i></p>	<p>1. Детето собира разни предмети коишто ги наоѓа додека се движи.</p> <p><i>Поистикнете го детето да истражува нови предмети од неговата околина.</i></p>	<p>1. Детето користи стандардни предмети (магнет, лупа, итн.) за истражување на средината.</p> <p><i>Овозможете му и поистикнете го детето да применува и користи други предмети, со цел да ја осознава и истражува околината.</i></p>
	<p>2. Детето притиска на копчињата од некоја играчка или предмет за да ја вклучи.</p> <p><i>Демонстрирајте и објаснете му на детето како можат да се употребаат предметите, за да можат подобро да се користат.</i></p>	<p>2. Детето воочува разлики помеѓу одредени предмети (на пр. во големина).</p> <p><i>Овозможете му на детето да истражува разни предмети, да ги воочува нивни сличности и разлики, како и да поставува прашања за истите.</i></p>	<p>2. Детето набљудува и препознава причинско-последичните релации помеѓу предметите.</p> <p><i>Поистикнете го детето да набљудува и демонстрира поврзаност на предметите (помалото може да се смести во поголемото, за да се движи колата треба да има шркала, итн.).</i></p>	<p>2. Детето користи нестандартни предмети за истражување на средината (со стапче копа во земјата).</p> <p><i>Овозможете му и поистикнете го детето да користи разни алтернативни и други предмети, со цел да ја истражува околината</i></p>	<p>2. Детето експериментира со предмети и материјали од околината (прави тесто, кал...).</p> <p><i>Овозможете му на детето да набљудува разни експерименти, да извршува одредени елементарни безбедни експерименти; да ги опише и да ги препознае на слика.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
		<p>3. Детето прашува: „Што е тоа“?, ако слушне или здогледа нешто непознато.</p> <p><i>Секогаш објаснете му на дејтејто за појавите или предметите кои му се непознати, а покажува интерес за нив.</i></p> <p><i>Пошшикнете го да ракува со нив и охрабрите го.</i></p>	<p>3. Детето поврзува одредени предмети со природни феномени (кога врне дожд, бара чадор).</p> <p><i>Пошшикнете го дејтејто да набљудува и демонстрира поврзаност на предметите со природните феномени (кога врне дожд уште употребуваме чадор итн.).</i></p>		<p>3. Детето идентификува, опишува и споредува предмети, појави и нивното значење (опишува разлика помеѓу вода и мраз, камен и земја...).</p> <p><i>Секогаш најдете време за разни активности во кои дејтејто ќе може самостојно да истражува и осознава.</i></p> <p>4. Детето бара и прибира информации од средината, преку примена на сетилата, набљудувањата и разговор.</p> <p><i>Пошшикнете го дејтејто да користи други предмети и опрема, итн. при прибирање на основни податоци за предметите и појавите од средината.</i></p>
					<p>5. Детето ги препознава визуелните прикази (слики, макети, итн.) на предметите и појавите од средината.</p> <p><i>Овозможете му дејтејто да ја осознава непосредната околина преку различни начини на прикажување на набљудуваното (цртање, сликање, снимање, итн.).</i></p>

Стандард 2: Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на живиот свет (растенија и животни)

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				
<p>1. Детето се загледува во шарени цвеќиња во вазна или во домашни миленичиња, кои се движат во неговата околина.</p> <p><i>Овозможете му на детето да набљудува разни растенија и животиња (играчки или живи).</i></p>	<p>1. Детето го набљудува движењето на рибите во аквариумот.</p> <p><i>Овозможете му на детето да присува до аквариум и постојателно го да ги гледа рибите.</i></p>	<p>1. Детето покажува одредени растенија и животни на слика или во природа.</p> <p><i>Постојателно го детето да набљудува и разгледува одредено растение и животно.</i></p>	<p>1. Детето именува делови од телото на одредени животни.</p> <p><i>Обезбедете присува до книги и сликовници со растенија и животиња и постојателно го да ги опишува.</i></p>	<p>1. Детето ги познава разликите помеѓу одредени растенија и животни (високо дрво, ниско цвеќе, мало животно итн.).</p> <p><i>Поддржете го и постојателно го детето да осознава преку набљудување и примена на сите сезони.</i></p>	<p>1. Детето именува и ја распознава ползата од одредени растенија и животни.</p> <p><i>Постојателно го детето да зборува за користа од витамините коишто ги има во овошјето и зеленчукој или за улогата на некои домашни животиња (коњ, крава...) во исхраната на човекој.</i></p>
	<p>2. Детето поврзува одредени звуци со слики од одредени животни (маче со „мјау“, куче со „ав-ав“, жаба со „кре-кре“...).</p> <p><i>Постојателно го детето да имитира звуци на животиња кои ги гледа во негова близина или на слики од животиња од сликовници.</i></p>	<p>2. Детето, на барање, именува одредени растенија и животни.</p> <p><i>Постојателно го детето да именува одредено растение и животно.</i></p>	<p>2. Детето знае дека растенијата и животните растат и се менуваат (малото маче ќе порасне...).</p> <p><i>Овозможете му на детето да набљудува растенија и животиња во разни годишни времиња и при хранење (поливање со вода, пиење вода, хранење на животиња итн.).</i></p>	<p>2. Детето знае дека на растенијата и животните им се потребни вода и храна (го храни мачето или го полива цвеќето).</p> <p><i>Овозможете му детето да учествува во активноста за грижа на растенијата и животињите (поливање на цвеќиња, грижа за домашното милениче, итн.).</i></p>	<p>2. Детето покажува грижа и интерес кон растенијата и животните (го полива цвеќето, ги храни рибите во аквариумот...)</p> <p><i>Вклучете го детето во активноста за сеене, полевање, хранење, итн., на растенија и животиња.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
	<p>3. Детето се наведнува да помириса цвеќе во вазната.</p> <p><i>Овозможете му на детето да дойра и мириса расценија и цвеќиња во неговата околина.</i></p>		<p>3. Детето го слуша пеењето на птицата и бара од возрастниот да слуша.</p> <p><i>Одговорете на барањето на детето и зборувајте за штоа какви звуци исслушатаат други животни.</i></p>	<p>3. Детето именува одреден број фактори кои влијаат врз живиот свет (на животните им е потребна храна, на растенијата им се потребни вода и сонце).</p> <p><i>Разговарајте и понудете информации за фактори кои позитивно и негативно влијаат врз живиот свет;</i></p> <p><i>Вклучете го во еколошки активности.</i></p>	<p>3. Детето именува разни животни средини во кои опстојува животинскиот свет (рибите живеат во море, волкот живее во шума).</p> <p><i>Водете го детето на прошетки во природа и поштикнете ја неговата љубовност;</i></p> <p><i>Разговарајте за разни животни.</i></p>
	<p>4. Детето го превртува листот од некое растение во рацете, го кине, го гужва.</p> <p><i>Подарете му на детето поголем лист од некое дрво или некој плод и поштикнете го да го испишува преку превртување во рацете, гмечење, цедене...</i></p>		<p>4. Детето знае основни разлики помеѓу живиот и неживиот свет – од палета на слики прави 2 групи – слики на жива и нежива природа.</p> <p><i>Разгледувајте заедно со детето слики од разни животни, расценија и нежива природа и поштикнете го детето да ги одвои едниот од другиот.</i></p>		<p>4. Детето препознава опасности при непосреден контакт со некои животни или растенија.</p> <p><i>Дозволете му на детето да разговара со луѓето кои имале разни искуства (некои расценија се опасни – имаат боцки, змијата е отровна...).</i></p>

Стандард 3: Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на неживата природа

0-2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето се врти кон извор на светлина (на сонцето, грмотевицата, итн.).</p> <p><i>Овозможете му на детето да набљудува разни појави (сонце, дожд, итн.);</i></p> <p><i>Носете го детето надвор.</i></p>	<p>1. Детето постојано ја плеска водата за да прска додека се бања.</p> <p><i>Овозможете му на детето подолго да се бања и поштикнете го да си игра со водаша.</i></p>	<p>1. Детето ги препознава надворешните временски прилики (сака да оди надвор кога врне снег).</p> <p><i>Овозможете му на детето прошетка додека врне снег.</i></p>	<p>1. Детето именува разни својства на одредени природни материји (волница, ластик, камен, песок, вода, воздух).</p> <p><i>Овозможете му на детето да набљудува и именува разни својства на природни материји и предмети: камен, песок, вода, воздух.</i></p>	<p>1. Детето умее да распознава и именува основни својства на разни елементи од природата (водата е течна, каменот е тврд, песокот е мек).</p> <p><i>Овозможете му на детето активност и игри во кои се користат природни материји (вода, песок, кал, камен, дрво).</i></p>	<p>1. Детето именува одредени географски поими (планина, шума, ливада, река, езеро).</p> <p><i>Водете го детето на прошетки, со цел да набљудува.</i></p> <p><i>Овозможете му на детето да разгледува разни сликовници, слики, филмови, итн.</i></p>
	<p>2. Детето става вода во песокот за да го размекне</p> <p><i>Овозможете му на детето катче во дворот со песок, додајте му вода и поштикнете го да го измеша високо со водаша.</i></p>	<p>2. Детето се обидува да дофати снегулка или капка вода кога врне дожд или снег.</p> <p><i>Престојувајте со детето во надворешна средина и кога врне дожд</i></p>	<p>2. Детето умее да разликува ден од ноќ (наутро мама оди на работа, навечер е темно и спиеме).</p> <p><i>Поштикнете го детето да посочи кои активности се прават во текот на денот, а кои во текот на ноќта.</i></p>	<p>2. Детето именува карактеристики на годишните времиња (во лето е топло, а во зима врне снег).</p> <p><i>Поштикнете го детето да раскажува приказни, настани, случки во врска со годишните времиња.</i></p>	<p>2. Детето умее да ги опишува карактеристики на годишните времиња.</p> <p><i>Овозможете му на детето слободно да набљудува, разгледува и истражува.</i></p> <p><i>Поштикнете го детето да раскажува за основните карактеристики на годишните времиња.</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
			<p>3. Детето именува разлика помеѓу река и море (реката е мала и тече, езерото е големо и не тече).</p> <p><i>Разговарајте со дејствието за водениот простор: шва и поштикнете го дејствието да ви каже некои разлики помеѓу река и езеро.</i></p>	<p>3. Детето ја држи коцката мраз во рацете за да се растопи или става коцка мраз во чаша со вода.</p> <p><i>Поштикнете го дејствието да разговара за водата и зошто таа замрзнува или се шои.</i></p>	<p>3. Детето знае за постоење на временски односи и релации (час, минута, ден, недела, месец, година).</p> <p><i>Разговарајте со дејствието за минатата година, претходната недела...).</i></p>
					<p>4. Детето именува својство на разни материјали (дрво, гума, хартија, стакло).</p> <p><i>Поштикнете го дејствието да разговара за својствата на одредени материјали (стаклото се криши, дрвото лесно се запалува, гумата се вишка...).</i></p>
					<p>5. Детето покажува основно знаења за „читање“ на временски промени (ако е облачно, значи може да врне).</p> <p><i>Изработете заедно со дејствието „временско-метеоролошки календар“;</i></p> <p><i>Вклучете го дејствието во разни активности;</i></p> <p><i>Понудете му на дејствието материјали (слики...).</i></p>

Стандард 4: Детето го осознава човекот како живо и општествено суштество

0- 2 години		2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години	
0-6 месеци	6-18 месеци				18-24 месеци
<p>1. Детето ги следи со поглед лицата коишто се движат во неговата близина.</p> <p><i>Овозможете му на детето да престојува во исти просторија со останатите членови од семејството.</i></p>	<p>1. Детето ги покажува деловите од своето тело.</p> <p><i>Поштикнете го детето да покажува еден дел од телото (на пр. раце или око).</i></p>	<p>1. Детето именува професии на некои познати лица (ова е докторката).</p> <p><i>Изведувajte активности-игри, со цел именување и препознавање</i></p>	<p>1. Детето ја препознава функцијата на одредени делови на човечкото тело.</p> <p><i>Поштикнете го детето да зборува за функцијата на очите, ушите...</i></p>	<p>1. Детето именува неколку одлики на човекот.</p> <p><i>Поштикнете го детето да именува и набројува видови на човеки (лош, добар...).</i></p> <p><i>Овозможете му на детето да разгледува слики, сликовници, кратки филмови, итн.</i></p>	<p>1. Детето именува и наведува неколку функции на човечките органи (срцето чука, крвта е црвена и тече...).</p> <p><i>Овозможете му на детето да разгледува разни сликовници, слики, филмови итн. , со теми од градбата на човечкото тело.</i></p>
<p>2. Детето го истражува лицето на возрасната личност преку допирање на разни делови (нос, уста, брада).</p> <p><i>Дозволете му на детето да ги допира деловите од вашето лице.</i></p>	<p>2. Детето имитира одредени движења што ги изведуваат други лица во негова околина.</p> <p><i>Поштикнете го детето да имитира одредени звуци, движења.</i></p>	<p>2. Детето ја именува активноста која ја прави некоја позната личност во близина (мама пишува, дедо чита...).</p> <p><i>Поштикнете го детето да ја именува активноста на лицата коишто се во негова близина.</i></p>	<p>2. Детето прави разлика помеѓу надворешниот изглед на возрасните и децата.</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги воочува и истражува елементарните сличности и разлики помеѓу надворешниот изглед на возрасните и децата.</i></p>	<p>2. Детето покажува каде се сместени внатрешните органи (на пр. каде е срцето на мама).</p> <p><i>Поштикнете го детето да воочува и да ги опишува надворешните и внатрешните, како и за секојдневни органи.</i></p> <p><i>Читајте му разни шекслови.</i></p>	<p>2. Детето набројува неколку сличности и разлики помеѓу човекот, животните и растенијата.</p> <p><i>Овозможете детето да набљудува, да открива.</i></p> <p><i>Поштикнете го детето да осознава и да зборува за разликата помеѓу луѓето и животните (луѓето зборуваат, читаат, праваат предмети, цртаат...).</i></p>

0- 2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
					<p>3. Детето драматизира разни начини на кои луѓето работат одредени професии.</p> <p><i>Разговарајте каква работа работат лицата од вашата околина и поштикнете го да ги драматизира професиите.</i></p>

IV. СУБДОМЕН: Уметност

Стандард 1: Детето може да разликува различни звуци и гласови

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ја врти главата кон познат глас познато лице (мајка, старател...).</p> <p><i>Повикувајте го дејшејшо и следете ја неговајша реакција.</i></p>	<p>1. Детето реагира на различни звуци (глас од познат, музичка емисија, позната песна), го занишува телото и се преправа дека танцува.</p> <p><i>Овозможете му на дејшејшо игра за откривање на звуци и охрабрете го да танцува или танцувајте заедно со него.</i></p>	<p>1. Детето препознава музика на некоја омилена емисија за деца и се загледува во телевизорот.</p> <p><i>Охрабрете го дејшејшо и потврдете го неговојшо препознавање, но ограничете го времето кое дејшејшо го поминува пред телевизора.</i></p>	<p>1. Детето учествува во игра во која воочува и разликува кога некој пее, а кога зборува.</p> <p><i>Дозволете му да се вклучи кога некој друг пее, со штоа што некој ќе започне да пее и ќе му објасни на дејшејшо дека и штоа треба да продолжи да пее, заедно со возрастниците.</i></p>	<p>1. Детето препознава и именува звуците на разни возила (камион, мотор, хеликоптер).</p> <p><i>Организирајте активност и игри во кои ќе именува и имитира звуци на движење на авиомобил.</i></p>	<p>1. Детето се движи и го следи ритамот на музиката (бавно, брзо...).</p> <p><i>Поттикнете го дејшејшо да игра по тактиот на музикајша што ја слуша.</i></p> <p>2. Детето сака да ја слуша омилената музика (на телевизија, на радио, на ЦД...).</p> <p><i>Организирајте активност и игри во кои ќе се слуша музика и ќе се пее.</i></p>
<p>2. Детето се врти со главата на познат звук.</p> <p><i>Користете звучна играчка или предмет и следете ја реакцијата на бебешто.</i></p>		<p>2. Детето постојано отвора музичка играчка за да го слушне пријатниот звук.</p> <p><i>Обезбедете пристој до разни музички сликовници во просторијата каде што се наоѓа дејшејшо.</i></p>	<p>2. Детето ги препознава песничките коишто ги има научено.</p> <p><i>Започнете да пее некакој познат песничка и поттикнете го дејшејшо да продолжи да пее со вас.</i></p>	<p>2. Детето бара да му се пушти омилената песна на радио, ТВ, ЦД.</p> <p><i>Дозволете му на дејшејшо да ја слуша омилената песна.</i></p>	<p>3. Детето препознава зборови на омилена песна и ги потпевнува додека работи друга активност.</p> <p><i>Обезбедете услови дејшејшо да слуша разна музички изведби, песни и поттикнете го дејшејшо да пее додека си игра или се занимава со некоја друга физичка активност.</i></p>

0-2 години			2-3 години (24-36 месеци)	3-4 години (36-48 месеци)	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
			<p>3. Детето пее кратки песни со ритам и рима.</p> <p><i>Овозможете му на детето да ги пее песничките коишто ги има научено, проследено со едноставни движења на телото.</i></p>		<p>5. Детето користи разни музички инструменти, вклучувајќи нетрадиционални и природни предмети и се обидува да свира на нив.</p> <p><i>Обезбедете му на детето пристап до разни музички инструменти, вклучувајќи и нетрадиционални музички предмети кои сам ги креира и охрабрате го да ги користи за продукција на разни звуци (дрвени шутили предмети, разни ударни предмети...).</i></p>

3. Стандард: Детето демонстрира интерес за учество во разни форми на визуелна креативност;

0-2 години			2- 3 години	3-4 години	4-6 години
0-6 месеци	6-18 месеци	18-24 месеци			
<p>1. Детето ја подигнува главата спонтано, за да види некоја фотографија или слика (фиксира поглед во фотографии, слики и во огледало).</p> <p><i>Овозможете му да го гледа својот лик во огледало.</i></p> <p><i>Покажувајте му разни слики со јаки бои.</i></p> <p><i>Менувајте ги честито сликиште, бидејќи децата сакаат нови визуелни стимулации.</i></p>	<p>1. Детето држи големи фломастери, маркери, креди и се обидува да чкрта на која било површина (на сид, маса...).</p> <p><i>Дајте му на децето разни безбедни ликовни материјали (моливи, креди, табла за цртање).</i></p>	<p>1. Детето слободно црта различни линии.</p> <p><i>Дајте му прибор за цртање(моливи, дрвени боички, хартиена подлога)</i></p> <p><i>Овозможете му на децето да црта на песок или на земја како подлога.</i></p>	<p>1. Детето црта испреплетени линии на дадени теми (огради, мрежа).</p> <p><i>Овозможете му пристап до ликовен материјал и дајте му инструкции за да нацрта одредена тема.</i></p>	<p>1. Детето користи водени бои и самостојно ги меша боите.</p> <p><i>Овозможете им на децата различни бои кои можат да ги мешаат.</i></p>	<p>1. Детето самостојно црта предмети кои му се познати и моделира разни облици (снешко, дрво...).</p> <p><i>Овозможете им на децата различен материјал за цртање.</i></p> <p>2. Детето комбинира разни големини на четки во текот на цртањето и боенето со водени бои.</p> <p><i>Обезбедете му пристап на децето до разновиден прибор за цртање во некој дневни активности.</i></p> <p>3. Детето декорира разни предмети со цртање.</p> <p><i>Овозможете им на децата различен материјал за цртање.</i></p> <p>4. Детето изработува разни предмети</p> <p><i>Овозможете им на децата различен ликовен материјал за изработка на предмети (хартија, пластелин, шесто, дрво, лејак...).</i></p>

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- ¹ World Bank: From Early Child Development to Human Development, Washington DC, 2002;
  - ² Ramey, C.T. and S.L. Ramey, 1998, Prevention of Intellectual Disabilities: Early Intervention to Improve Cognitive Development, *Preventive Medicine* 27: 224-32
  - ³ Sharon L. Kagan, Pia Rebello Britto (2005): *Going global with Early Learning and Development standards*, Columbia University;
  - ⁴ National Association for the Education of Young Children (NAEYC) Position Statement: Developmentally appropriate practice in early childhood programs serving children from birth through 8 (1996) (1997 revised edition), S. Bredecamp and C. Coople, Washington DC;
  - ⁵ - Национална програма за развој на образованието во Р. Македонија, 2005-2015, Министерство за образование и наука на РМ;
  - Нацрт-програма за развој на предучилишно воспитание и образование, Скопје (јуни, 2005);
  - Нацрт-програма за обезбедување и контрола на квалитетот на образованието;
  - Основи на Програмата за воспитно-образовна работа во јавните детски установи и детски градинки, Министерство за образование и наука на РМ, Скопје;
  - Програма за воспитно-образовна работа во подготвително одделение Програма за воспитно образовна работа во podgotvitelno oddelenie, Министерство за образование и наука на РМ, Скопје 2005;
  - Закон за детска заштита („Сл. весник на РМ“ 98/2000, 63/2004, 65/2004);
  - ⁶ Биро за развој на образование (2007): Концепција за деветгодишно основно воспитание и образование (стр. 14), 2007, Скопје;
  - ⁷ Shonkoff, J.P., & Phillips, D.A. (Eds.) (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. Washington, DC: National Academy Press.
  - ⁸ Washington State Early Learning and Development Benchmarks: A guide to Young Children's Learning and Development: From birth to kindergarten entry, The State of Washington, 2005;
  - ⁹ <http://web.worldbank.org/EarlyChildDevelopment-WhyinvestinECD/>;
  - ¹⁰ Unicef LIFESTART, 2001, UNICEF, Early Childhood Resource Pack, Young child Survival, Growth&Development, 2004;
  - ¹¹ McCartney, K. (2004) Current research on Child care effects in R.E Tremblay, R.G. Barr and R.D.V Peters (eds), *Encyclopedia on Early Child Development* [on-line] (Montreal Center of Excellence for early Childhood Development; 2004: 1-5);
  - ¹² C. Landers, 2002, Milestones in early child development, *Developmental Pediatrics*
  - ¹³ Kendel, J.S. (2003) Setting standards in early childhood education, *The first year of school*, 64-68;
  - ¹⁴ Chazen-Cohen, R., Jerald, J., Stark, D.R. (2001) A commitment to supporting the mental health of our younger children, *Zero to three* 22(1) 4-12;
  - ¹⁵ Rily Jeni, (2006), *Language and literacy 3-7 Creative Approaches to teaching*, SAGE Publications Ltd. pg. 1;
  - ¹⁶ Sharon Lynn Kagan Ed. Pia Rebello Kristie Kauerz, Kate Tarrant, 2005 *Washington State Early learning and development benchmarks*, National Center for Children and Families, Teachers College, Columbia University, pg. 149;
  - ¹⁷ Department for Education and Employment (2000): *Curriculum guidance for the foundation stage*, 2000, London;
  - ¹⁸ WHO (2004) *Child and adolescent health and development: The importance of caregiver-child interaction for the survival and healthy development of young children*;
  - ¹⁹ *Early learning standards for children entering kindergarten in the District of Columbia: Building a strong foundation for School Success and Life long learning* (2005);
  - ²⁰ *A Guide to the formation of Washington State's Early Learning and Development Benchmarks*;
  - ²¹ Burns, M.S., Griffin P & Snow (Eds) (1999): *Starting out right: A guide to promoting children's reading success*. Washington DC National academy Press;
  - ²² Korelak, D. (Ed) (2003) *Spotlight on young children and language*. Washington DC: National Association for the Education of Young Children;
  - ²³ Schickedanc, J.A (1999) *Much more than ABC 's: The early stages of reading and writing*. Washington DC: National Association for the Education of Young Children;
  - ²⁴ US Department for health and Human services /Administration for Children and Families /Head Start Bureau (2000) *Head Start Child Outcome Framework* <http://www.hsncr.org/CDI/pdfs/UGCOF.pff>;
  - ²⁵ Shore, R., Bodrova, E. & Leong, D. (2004) *Child outcome standards in pre-k programs: What are standards; Why is needed to make them work? Preschool policy matters, 5, 1-10, Retrieved august 2, 2004 from http://nnieer.org/resources/policybrief_5.pdf*;
  - ²⁶ Kagan, S. L. & Scott-Little, C. (2004). *Early learning standards: Changing the parlance of early childhood education?* *Phi delta Kappan* 85(5) 388-396;
  - ²⁷ Bowman, B. T., Donovan, M. S. (2001) *Eager to learn: Education our preschoolers*. Washington, DC National Academy Press;
  - ²⁸ Neumen, S. B. Cople, C. & Bredecamp S. (1997) *Learning to read and write: Developmentally appropriate practices for young children*. Washington, DC: NAEYC;
  - ²⁹ National institute of Child and Human Development (2000) *Report of the national reading panel: Teaching children to read: An evidence based assessment of the scientific research literature on reading and its implication for reading instruction*. Washington DC;
- * Sharon Lynn Kagan, Ed. D. Pia Rebello Britto, Ph. D. Kriste Kauretz, M. A. Kate Tarrant, M. P. A. (2005), *Washington State, Early Learning Development Benchmarks*, National Center for Children and Families Teachers College, Columbia University
- ** Ibid

